רוֹזָה לוּקְסֶמְבּוּרְג. תרגם ד. קמחי.

מִכְתָּבִים מִבֵּית־הַסֹּהַר.

פתח־דבר.

שליש שנים וארבעה חדשים ישבה רוזה לוקסמבורג בימי המלחמה בבתי־מאסר שונים. שנה אחת בבית־הסהר לנשים בברלין, רחוב־בַּרְנִים, בגלל נאום, שנישאה בפרנקפורט־דמיין על ההתעללות באנשי־הצבא; ואחר־כך שתי שנים וארבעה חדשים במשמר בברלין, בּוֹרֶנְקֶה ובברֶסלוֹ. קרועה היתה לגמרי מן העולם, ורק ספרים ומכתבים, שהועברו בבקרת קשה, הורשו לה, ופעם בחודש — בקור בהשגחה מעולה. ואולם גם בשנות מאסרה הרבות, במשך הימים והלילות השוממים־האבלים, לא חדלה מעבוד את עבודתה, כאילו היתה הבדידות האיומה מכַנֶּסֶת את כל כחות רוחה ונפשה — ואז עלו מתוך תא־כלאה הקולות המעוררים החזקים, בקונטרסים ובמכתבים־החוזרים, שבהם התותה דרכים למהפכה הגרמנית.

ואולם במאסר היו גם שעות אחרות, שבהן עמדה האסירה לפני חלון־תאה, או התהלכה בגן בית־הסהר, והביטה מסביבה — ומאשר ראתה אז, ומאשר האזינה סביבה, רשמה במכתבים אלה ל„סוניטשקה הקטנה", אשתו של קַרל ליבקְנֶכט... ובאלה שְׁקעה האשה את נשמתה הגדולה, נשמת משורר־החזה. האדם שֶׁבָּהּ הגיע במאסרו לידי שחרורו הנעלה־העליון, ובהן, באגרות אלה, השלימה היא את צורת־חייה. „זו היא המצבה — כותבים הבריה, שהוציאו מכתבים אלה לאחר מותה — שהקימה לה היא עצמה על קברה"...

...ולַיהודיה, כמובן־כמובן, אין כל זכר. רוזה לוקסמבורג מעלה שמונה נרות על אילן־הלידה בחג־הלידה — — — „מי יודע — אומר פריישמן בדברו על אודותיה — את אשר יכלה האשה הזאת להיות לנו, אילו הוליכו אותה הייה דרך רחובות אחרים"!

מי יודע? — ואולם „זכר להורבננו" יש למצא גם פה...

הערה:

לעברית נתרגמו כבר קטעים מן המחברת הזאת על־ידי פ ר י ש מ ן ב„מכתבים על־דבר הספרות" („התקופה" ט' עמ' 473 – 463) - וקטעים אלה הוכנסו בשלמותם לתוך תרגום זה.

א.

מְלֵיפְּצִיג.

גלויה *).

ליפציג, 7/7 1916.

סוניה חביבתי הקטנה!

חום מעיק היום ולח, כרגיל בליפציג, כל כך קשה עלי לשאת את מזג־האויר פה. לפני הצהרים ישבתי כשתי שעות בשדרות על יד הנהר וקראתי ב„איש העשיר" **). זהו ספר נחמד. זקנה אחת קָרבה וישבה לצדי, שָׂמָה עיניה בשער־הספר והייכה: „ודאי ספר טוב הוא זה, אף אני קוראה בחפין־לב בספרים". טרם החילי לקרוא, השהיתי מבטי על פני השדרות, על האילנות והשיחים — כל אלו דמויות מיודעות לי מאז, כאשר נוכחתי מתוך הדוה. המגע הקרוב עם אנשים לא יְהַנֵּנִי כל־כך. נראה, כי עוד מעט ואתכנס לגמרי לתוך התבודדות נזירה כאנטוניוס הקדוש, אבל לא עוד בפהד, שמא לא אעמד בנסיון...

היי עליזה ושקטה. בברכת־לבב.

שלום רב לילדים. רוזה.

ב.

מִבֶּרְלִין.

גלויה.

ברלין, יום 5/8 1916.

(בית־הסהר ברחוב־בַּרְנִים)

סוניה חביבתי הקטנה!

היום, בה' לאוגוסט, קבלתי את שני מכתביך יחד: זה מי"א ביולי(!!) וזה לכ"ג בו. עיניך הרואות, כי הפוסטה הולכת אלי בזמן ארוך יותר מאשר לניו־יורק... בינתים קבלתי גם את הספרים, אשר שלחת לי, ואני מודה לך על הכל בכל־לב. צר לי מאד על אשר נאלצתי לעזבך עתה במצבך. מה הפצתי להזור ולנוע אתך על פני השדות או לישב על יד האשנב הקטן אשר אצלך במטבח ולהיות צופה בשקיעת־ההמה... מֵהֶלְמִי קבלתי גלויה מפורטת עם תאור־הנסיעה. תודה, רב־תודות גם בעד הֶלְדֶּרְלִין ***). אבל אַל לך לפזר כסף כל כך הרבה בשבילי. זה מצערני. גם על כל

---

*) גלויה זו היא היחידה לפני המאסר. (ר. ל. נאסרה ביום 10/7 1916).

**) „האיש העשיר" מאת גַּלְסְוּוֹרְטִי.

***) הלדרלין – משורר גרמני. המתרגם.

הדברים הטובים ועל פרחי־ההבלבל היפים. שאי ברכה. כתבי במהרה, ואז אולי יגיעני מכתבך עוד בחדש הזה. הנני לוחצת ידך באהבה וחום. היי עֵרה ואל תתני לדכא את רוחך. כל מחשבותי נתונות לך. דרשי בשלום קַרל ובשלום הילדים. שלך,

רוזה.

פּיֶר לוֹטי נפלא; את הספרים האחרים טרם קראתי.

ג.

מִוְּרָנְקֶה.

גלויה *).

ורנקה, 24/8 1916.

סוניטשקה חביבה, מי יתנני עתה עמך! צר לי עליך. אבל, בבקשה ממך, שאי ראשך ברמה! פני־הדברים יהיו אף־על־פי־כן אחרים מאשר הם כיום, ואולם עתה עליך להרחיק מפה — אל המרחבים תצאי; אל בינות לשדות, במקום שם יפה, ובמקום שם ידעו לטפל בך. אין כל תכלית לשבת במקומך ולעַנוֹת את נפשך ונופך. עד שיבוא הדבר לפני האינסטנציה האחרונה יעברו עוד הרבה שבועות. אנא, צאי נא עד מהרה... גם לב קרל ינוח בדעתו, כי יצאת לחזור לאיתנך. אלפי תודות על טוריך היקרים מעשירי לחודש ועל המתנות הטובות. עוד נשוב ונגוע יהדיו בשדות באביב הבא — אני שמחה כבר עתה על זאת. אבל כיום הרחיקי מפה, סוניטשקה! האם לא תוכלי ללכת אל הַבּוֹדֶנְזֶה למען תרנישי במעט את אויר־הדרום? לפני נסעך רציתי מאד לראותך. הגישי בקשה לפני ההנהלה. שובי נא וכתבי איזו שורות. היי שלֵוָה ורעננה על־אף־כל־אלה! אני מחבקתך.

ר.

אלפי שלומים לבביים לקרל.

את שתי הנלויות מהֶלְמִי ובוּפִּי קבלתי, ואשמח עד מאד.

וְרָנְקֶה, 1/1 1916.

סוניטשקה הביבתי הקטנה!

נודע לי מפי מתילדה, כי אחיך נהרג במלחמה, ואני נרעשתי לשמֹע האסון החדש, אשר קרך. הוי, כמה נטל עליך לשאת ולסבול בימים

*) גלויה זו נכתבה ביום, שבו נדון קרל ליבקנכט על־ידי האינסטנציה השניה לארבע שנים מאסר.

האהרונים! וממני נמנע להיות אתך, להממך ולעוררך!... גם על אמך צר לי. איך תשא היא את צערה ההדש! ימים קשים הם הימים האלה, ועל כולנו יהא לרשום רשימות ארכות של אבדות בהיים. כל הודש יכול להחשב עתה, כמו על יד סבסטופול, לשנה. אקוה, כי עוד מעט נוכל להתראות. כלתה נפשי אליך. איך קבלת את הידיעה על מות אהיך, על־ידי אמא או באופן ישר? ומה שמעת אודות אחיך השני? הפצתי מאד לשלוח לך דבר־מה על־ידי מתילדה, אבל לדאבוני אין לי פה מאומה, זולת מטפחת־הצבעונין הקטנה הזאת; אל נא תלעגי לה; אין היא באה אלא לספר לך כמה אהבתיך. כתבי נא שורה אחת, למען אבין להלך־רוחך. דרשי אלפי פעמים בשלום קרל. אני מחבקתך בכל לב, שלך

רוזה.

שלום רב לילדים!

ורנקה, 15/1 1917.

...הָה, היום עבר עלי רגע מר. קול שריקת הקַטָר בשעה 3.19 בִשֵר לי, כי מתילדה הפליגה מכאן, וארוץ, כחיה תוך כלובה, על פני „מקום טיולי" הקבוע לאורך ההומה, הלוך והזור, הלוך וחזור, ולבי בי התכווץ מכאב על אשר איני יכולה, כמותה, להרחיק מפה, הה, רק להרחיק מפה! ואולם אין־בכך־כלום. לבי נרגע עד מהרה ונשתתק, הוא כבר למוד־נמוס ככלב מחונך... אל נא נוסיף ונדבר בו.

סוניטשקה, העוד תוכרי את אשר החלטנו לעשות מיד אהרי עבור המלחמה? הלא כי נסע יחדו גם שתינו למדינות־הדרום. ואת זאת עשה נעשה! ידעתי כי היתה תמיד משאת־נפשך לנסוע עמי יחד לאיטליה, כי היא לך הנעלה מהכל. ואולם אנכי חושבת, כי אמשך אותך אחרי לקוֹרסיקה. זהו יותר מאיטליה. שם ישכח האדם את אירופה; לכל הפחות את אירופה המודרנית. שוּי נא לנגד עיניך נוף גבורים עם קוֹנטוּרות מדויקות של הרים ועמקים; ממעל אין דבר זולתי גלמי־סלעים קרחים, אשר שיבה עדינה רובצת עליהם, ומתחת רק זיתים רעננים, דובדבני־דפנא ועצי־ערמון עתיקי־עולם. ועל כל אלה הופפה דממת־עולם מקדמות ששת־ימי־בראשית: אין קול אדם, אין צפצוף צפור, ורק פלג מים קטן מפכה אַי־שם בין אבנים, או למעלה, בין שני־סלעים, לוחש הרוח — זה הרוח אשר נפח עוד במפרשי אודיסוס, ואשר תמצאי שם מן האדם מקביל גם הוא בדיוק אל הנוף ההוא. פתאם, מאחרי מסלת־ההר בנטותה, תֵראה אורחת־נוסעים —

הקורסיקנים הולכים תמיד אלה אחר אלה באורחה ממושכה ולא בהמון, כמו שהולכים האכרים אצלנו. — מלפני האורחה ירוץ על־פי־רב כלב, אחריו תתנהג לאטה עז או חמור קטן, הנושא שק מלא ערמונים, ואחרי העז או החמור פרד גדול ועליו רוכבת אשה, אשר פניה ממול החיה, כי יושבת היא מן הצד, רגליה יורדות לארץ ובזרועותיה ילד. יושבת זקופה, גבוהה כעין־כפר, ובלי־נוע, ועל־ידה צועד קוממיות איש בעל זקן וצעדיו מדודים וקומתו נכונה, ושניהם מחרישים. יכולה היית להשבע: רק אין זאת, כי היא המשפחה הקדושה. ומחזות כאלה תראינה עיניך שם בכל צעד וצעד. אני הייתי כפעם־בפעם נרעשה כל־כך, עד שבלי־שים־לב אמרתי לכרוע על ברכי ולהשתחוות, ככל אשר יהיה עם לבי תמיד למראה כל יפעה וכל יפי שלם, שם עוד היה הביבליה וכל הרוח הקדמוני. עלינו לנסוע שמה ויהי מה — ועלינו לעשות את אשר עשיתי אנכי: לעבור ברגל את כל האי לארכו ולרחבו; ללון בכל לילה במקום אחר, ובעלות עמוד השחר נקדם את פניו בדרך־הליכה. המושך הדבר הזה את לבך? הייתי חושבת את עצמי למאושרה, אילו יכולתי להראותך את העולם הזה...

הרבי נא לקרוא. עליך להתקדם גם במובן הרוחני, ויכולה את להשיג זאת, עודך רעננה ועשויה לקבל השפעה. והנה עלי לסיים. היי שלוה ועליזה ביום הזה, שלך,

רוזה.

ורונקה, 18/2 1917.

...מאז לא נזדעזעתי כהזדעזעי עתה בשמעי מפי מרתה על פרטי בקורך אצל קרל: האיך ראית אותו מעבר לסורג־הברזל והאיך דבר זה פעל על רוחך! מדוע העלמת ממני את הדבר הזה? יש לי הזכות לקחת חלק בכל אשר יכאב לנפשך, ולא אתן לקפח זכותי! אגב הזכירני דבר־זה בפגישתי הראשונה, לפני עשר שנים, עם אחי ואחיותי בבית־הסהר בורשה. שם נתונים האסירים בתוך כלוב כפול, העשוי רשת חוטי־ברזל: כלוב קטן תוך כלוב גדול. ומבעד לשתי רשתות־הברזל משוחחים המבקרים עם האסירים. ומאחר שבאותו יום־הבקור עברו כבר ששה ימים לשביתת־הרעב, הייתי חלשה כל כך, עד אשר נאלץ היה מנהל מבצר־הסהר לשאת אותי כמעט לתוך חדר־השיחה, כשאני מתחזקת בשתי ידי ברשתות־הכלוב — ודבר זה הגדיל עוד יותר את הרושם של כלוב סגור עם חית־יער בגן־חיות. הכלוב עמד בקרן־זוית השכה, ואחי להין היטב את

פניו אל סורג־הברזל. „היכן את?" — שאל כפעם־בפעם, וימחה מן המשקפים את הדמעות, שהפריעוהו מראותני. — מה שמחה הייתי, אילו יכלתי לשבת עתה שמה, בכלוב שֶבְּלוֹקוֹי, במקומו! —

אמרי נא את תודתי הנאמנה לְפֶּמְפֶּרט על ספרו של גַלְסְווֹרְטִי, ששלה לי למקרא. אתמול גמרתי לקרא בו ואשמח עליו עד מאד. אמנם על הרומן הזה לא יספתי עוד להתענג ככל אשר התענגתי על „האיש העשיר", אף־על־פי — ולא אף־על־פי אלא משום — שהטנדנציה הסוציליסטית היא שם מן העיקר. בנוגע לרומן אין אני משגיחה אל הטנדנציה, אלא אל ערכו האמנותי. ובבחינה זו מפריעה אותי ב„אֲחֵי העולם" אותו הפרט, שגַלְסְווֹרְטִי הוא איש אשר רוח בו קצת יותר מדי. דבר זה יפליא אותך. ואולם הוא אותו הטפוס, שאליו שייכים גם ברנרד שָאו וגם אוסקר וָילד — טפוס אשר האינטליגנציה האנגלית מלאה עתה ממנו על כל גדותיה: האדם הפקח, דק־הרגש עד לנקודה הקיצונה, אלא שהשעמום כבר אכל אותו, עד שהוא מסתכל בכל דבר שבעולם בספקות מלאים לעג. ההערות הדקות, המלאות אירוניה, שמשמיע גלסוורטי בעצמו בכובד־ראש על הנפשות שבספורו, מביאות אותי לפעמים לידי־כך, שאתן את קולי בשחוק גדול. אבל כמו שאנשים אצילים באמת בעלי חנוך טוב לא ילעגו לעולם, או לכל הפחות ילעגו רק לפרקים בודדים, על אנשי הסביבה שלהם, אף כי ראו היטב את כל הנלעג, כך לא ישפוך לעולם אמן אמתי את האירוניה שלו על ברואיו, שברא בעצמו. הביני נא את זאת היטב, סוניטשקה: דבר זה לא יוציא מן הכלל גם את הסטירה בסגנונה הגדול! למשל „עמנואל קווינט" של גרהרט הופטמן היא הסטירה היותר חריפה על החברה המודרנית, שנכתבה במאת־השנים האחרונה. אבל הופטמן בעצמו לא יעוה את פניו בשעת־מעשה; עומד הוא לבסוף ושפתיו רועדות ועיניו פקוחות לרווחה, ובהן נוצצות דמעות. לעומת זה פּוֹעל עלי גלסוורטי עם הערותיו המחוכמות מאד, שהוא נותן באמצע, כאותו השכן הסמוך לשלחננו בשעת סעודת־נשף ועם כל אורח חדש, הנכנס אל תוך האולם, הוא לוחש באזננו איזה דבר מר על אודותיו...

...היום שוב יום ראשון בשבוע, היום היותר נורא בשביל אסירים ובודדים. עצובה אני, ואולם אחת היא בקשתי מעמק לבי, כי את לא תהיי עצובה וגם קרל לא. כתבי נא במהרה אימתי ולאן תצאי לחזור לאיתנך.

אני מחבקתך בכל לבי ואומרת שלום לילדים.

שלך, רוזה.

האם לא יוכל פ. לשלח לי עוד איזה ספרים טובים. אולי מספרי תומס מן? עוד לא קראתי דבר משלו. ועוד בקשה אחת: השמש מתחילה להכהות אור עיני בהיותי בחוץ; אולי תוכלי לשלוח לי בתוך מעטפת־המכתב מטר אחד מצעיף דק שחור עם נקודות שחורות זרועות עליו. רב תודות למפרע.

ורנקה, 19/4 1917.

שמחתי תמול עד מאד על פריסת־שלומך בגלויתך, אף־על־פי שצליליה היו עצובים כל־כך. מה חפצתי להיות כיום אתך למען הביאך שוב לידי צחוק, כמו אז לאחר שנאסר קרל. התזכרי עוד איך עוררנו שתינו, על־ידי התפרצות צחוקנו הפתאומי, את תשומת לבם של המסובים בבית־הקפה „פירסטנהוף"? — מה טוב היה אז למרות הכל: נסיעותינו בכל יום ויום בבקר השכם באוטומוביל במגרש פוטסדם, ואחרי־כן אותן הנסיעות לבית־הסהר דרך גן־החיות המלבלב ועל פני הרחובות השקטים עם עצי־המילה הגבוהים, ובתשובתנו משם אותן החניות ההכרחיות ב„פירסטנהוף", ואחריהן בקוריך הקבועים אצלי בנאות־זידאנדה, במקום שהכל עמד אז בתפארת־לבלובו, והשעות ההן הנעימות בחדר־המבשלות שלי, במקום שהייתן יושבות, את ומימי, וממתינות מסביב לשלחן, המכוסה מפה לבנה, לתוצרת־אמנות־בשולי (התזכרי עוד אותו נזיד־עדשים: „Haricots verts à la Parisienne"?...). ולכל אלה נלוה בזכרוני מזג־האויר החם והקורן, שלא הלו בו שנויים, ורק בתוך מזג־אויר כזה יש לו לאדם הרגשת־האביב הנאמנה. ובערב — בקורי הרגילים אצלך, בחדריך הנחמדים — מה אהבתי לראותך כגברת־הבית. דבר זה ביחוד היה הולמך כל־כך: עמדך לפני השלחן בגזרת גופך הנמיש, כשאת מוזגת את התה לתוך הכוסות... ולבסוף אותן השעות, כשהיינו מלוות אשה את רעותה לביתה בתוך הרחובות שהיו נודפים ריחות־פרחים ומחשיכים! התזכרי עוד את ליל־הירח האגדי בנאות זידאנדה כאשר שלחתיך עד לביתך וגגות הבתים עם הקונטורות השחורות והמשופעות, שהסתמנו על ירכתי השמים הכחולים, נראו לנו כמו מצודות־אבירים עתיקות? —

סוניושה, כך הייתי רוצה להיות אתך תמיד, לשמחך, לפטפט אתך או לשתוק; למען לא תשקעי לתוך הרהורי ערפל ויאוש. שואלת את בגלויתך: „למה נעשה הכל כך?" — הוי, את ילדה! „כך" הלא הם החיים מאז, וכל אלה נעשים שותפים להם: מכאוב ופרידה וכליון־נפש. הייב

אדם לראות את החיים עם כל הגלוה להם ולמצוא את הכל יפה וטוב. אני לכל־הפחות עושה כך. ולא על־פי הכמה עשויה ומעושה בא לי הדבר הזה, אלא פשוט מתוך טבעי שלי. מרגישה אני אינסטינקטיבית, כי זוהי הדרך האחת והנכונה לראות חיים, ואני מרגישה עצמי משום־כך מאושרה באמת בכל מצב ומצב. לא הייתי רוצה שיחסר לי איזה פרט מפרטי חיי, ואין אני רוצה, שיהיו חיי אחרים משהיו ומשיהיו. לו רק יכולתי להביא גם אותך לידי השגת־חיים כזו!...

עוד לא הבעתי לך את רגשי תודתי על תמונת קרל. כמה שמחתני בה! זו היתה אמנם המתנה היפה ביותר, שיכולת להגיש לי ליום הולדתי. היא עומדת בתוך מסגרתה היפה על השלחן לפני וצופה בי במבטיה לכל העברים. (התדעי: תמונות כאלה יש, הדומות להיות מביטות אחריך מכל מקום, שבו תעמידי אותן). התמונה מוצלחה מאד. מה שמח קרל כיום על הידיעות, המגיעות מרוסיה! ואף גם את רשאית לשמוח: הנה לא יעמדו עוד מכשולים בדרך נסיעת אמך אליך! החשבת כבר על אודות זה? למענך מתפללת אני על השמש ועל האור, כי יופיעו במהרה! פה עומד עוד הכל בנצניו ואתמול ירדו פתותי־שלג. מה נשמע בימים אלה שם, ב„נוף הדרום" שלי, בזידאנדה? אשתקד נצבנו שם שתינו לפני משוכת־הגן ואת התפעלת מרב הצמחים והפרחים.

אל לך לענות נפשך בכתיבת מכתבים. אני ארבה לכתוב לך, ואולם לי דיה פריסת־שלום בלבד, אשר תשלחנה לי בגלויה! טיילי הרבה, הרבי ללקט פרחים! העודו נמצא אתך אטלס־הפרחים הקטן שלי? היי שלוה ועליזה, חביבתי, הכל יהיה טוב! ראה תראי!

אני מחבקתך מאליפות ובכל־לב,

תמיד שלך,

רוזה.

ורנקה, 2/5 1917.

... באפריל שעבר, הלא תזכרי עוד, קראתי פעם את שניכם בזריזות על־פי הטלפון, בשעה העשירית בבקר, לבוא אל הגן־הבוטני לשמוע שם עמי יחד את קול הזמיר, אשר ערך לפנינו קונצרט שלם. ישבנו אחר־כך חריש במחבוא בסתר הסבך העבות על־פני אבנים על שפת פלג־מים קטן המפכה; אבל אחרי הזמיר שמענו פתאום קול קריאה זרה מלאה נכאים, אשר עלתה מרגע לרגע בלי שנויים וחליפות, ואשר

הנוסח שלה היה בערך כך: „גליגליגליגליגליק!" אני אמרתי, כי הקול הזה הוא קול איזה עוף, השוכן בבצה או עוף הרובין במים, וגם קרל הסכים לזה, ואולם בשום אופן לא יכולנו למצוא בהחלט ולדעת מי ומה הוא. ועתה הגיעי בעצמך: את קריאת־הנכאים הזאת שמעתי פתאום גם פה לפני ימים אחדים בבקר; והיא היתה קרובה אלי מאד, עד שהחל לבי לדפוק בי מקצר־רוח למען דעת ולמען מצוא סוף־סוף למי הקול הזה. לא מצאתי מנוחה לי עד כי מצאתי היום את ההידה: לא עוף־מים הוא, כי אם זה אשר יקראו לו „מניע־הצואר" והוא מין צפור אפור למראה ממשפחת הנקרנים. גדול הוא רק מעט מן הדרור, וקוראים לו כך משום שבשעת הסכנה הוא משתדל להחריד את שונאיו על־ידי תנועות משונות ועל־ידי תנודות־ראש, המביאות לידי גהוך. אוכל הוא רק נמלים, שהוא מלקטן על גבי לשונו החלקלקה, כמו דב־הנמלים, ולפיכך קוראים לו הספרדים הוֹרְמִיגֵירוֹ — כלומר צפור־הנמלים. דרך־אגב: מֵירִיקֶה כתב שיר־לצון יפה מאד על צפור זה, והוגו וולף חבר לו את המנגינה. חשה אני כאילו נתנה לי איזו מתנה — וזה רק מאותו הרגע שנודע לי מי היא הצפור, אשר לה הקול הלז המלא נכאים. אולי תכתבי את זה גם לקרל, כי הדבר הזה ישמח את לבו.

מה אני קוראת? — בעיקר דברים בידיעת־הטבע: על הגיאוגרפיה של הצמחים ועל הגיאוגרפיה של בעלי־החיים. רק זה אתמול קראתי על דבר סבתה של התנונות הצפרים המזמרות בגרמניה. הסבה היא, שהכמת עבודת היער ועבודת־הגן ועבודת־האדמה נעשתה עכשיו להכמה שמושית, המכונה רק לאיזו תכלית רצויה, ולרגלי־זה אבדו לצפרים בזה אחר זה כל תנאי המזון ותנאי־הקן שלהן, כגון: עצים גבובים, אדמה שוממה, סירים סבוכים ועלים נובלים, הנושרים על גבי הקרקע. מכאוב עצום מאד תקפני בשעה שקראתי כל זאת. ולא על זה הצטערתי, שלאדם לא יהיה עוד אותו התענוג לשמוע את הזמרה, אלא שאותו הציור לכשעצמו, שהברואים הקטנים והחלשים הללו מסורים לכליון נמרץ בלי שום מעצור, הוא שהכאיב לי כל־כך עד שהייתי מוכרחה לבכות. הדבר הזה הזכיר לי את הספר הרוסי של הפרופיסור זִיבֶּר על כליון הגזע האדמוני באמריקה הצפונית, שקראתיו עוד בציריך: גם הם נשמדו מעל אדמתם מעט מעט על־ידי האדם הקולטורי ונמס־ו לכליון אכזרי והרוץ.

ואמנם הלא ברור, כי רק חולה אני עד כי כל דבר ודבר מזעזע אותי באופן נורא כל־כך. ואולם הידעת? — לפעמים תוקף אותי מין רגש כאילו אינני כלל אדם ככל האדם, אלא גם־כן איזה צפור או מין חיה אחרת בתבנית אדם. כשאני יושבת בתוך גן שכזה כמו פה, או על פני השדה בין דבורים הומיות ובין טרפי־עשב, אני מרגישה בקרב לבי פנימה, כי פה הנני יותר בתוך ביתי ונחלתי מאשר שם — ביום־הקהל בישעת אספה של המפלגה. לך הלא אני יכולה להגיד את כל זה, ולא אירא כי את תריחי בזה כרגע ריח בגידה בסוציאליות. את ידעת היטב, כי בעזרת־השם מות אמות על משמרתי: באיזו מלחמה על פני חוץ או באיזה בית־סהר. אבל בתוך תוכי אני שייכת יותר לעכברוני־הכרוב שלי אשר בערוגות גני מאשר אני שייכת ל„חברים". ולא משום שבחיק־הטבע אני מוצאת מין עיר־מקלט או מקום־מנוחה, כמו פוליטיקנים רבים, שבאו לידי משבר־רוחני, להיפך: גם בחיק הטבע אני מרגישה על כל פסיעה ופסיעה אכזריות רבה כל־כך, עד שאני כואבת. שימי־נא אל לב, למשל, כי מאורע קטן זה, שאירע לי, לא ימוש מזכרוני אף רגע אחד: באחד מימי האביב שעבר, כששבתי מטיולי לביתי, ברחוב הריק והמחריש שלי, משך את עיני אהריו כתם שחור קטן, שראיתי על פני האדמה. הרכנתי את ראשי לארץ וראיתי מין חזיון־תוגה בלי מלים: זבוב־הפושית גדול שכב על גבו, והוא נלחם על נפשו ומתגושש בכל מאמצי רגליו כנגד מהנה שלם של נמלים קטנות אשר רמשו עליו ואשר בעודו חי — אכלוהו. צמרמורת קרה אחזתני. הוצאתי את מטפחתי מכיסי והחילותי להניס את עדת האכזרים הפראים האלה, ואולם עזותם וקשי־ערפם גדלו כל־כך, עד שהיתה לי מלחמה ארוכה עמם, וכאשר עלתה לי סוף־סוף לגאול את האומלל מעניו, לקחתיו והשכבתיו הרחק משם על פני הדשא, ואולם שתי רגלים כבר הסרו לו... ברחתי משם ובלבי היתה אותה ההרגשה המדכאה, שעשיתי עמו הסד, המוטל מאד בספק.

עתה כבר ארוכים הדמדומים בשעות־הערבים. מה אהבתי את השעות האלה! בנאות וידאנדה היו לי הרבה צפרים זמרניות, פה אינני רואה כיום ואינני שומעת אף אחת. כל ימי החרף טפלתי בזוג אחד מאלה, והנה נעלמו ואינם. בוידאנדה הייתי מהלכת בשעה זו ברחובות. מה יפה היא שעה זו, כשבינות למאורות־היום האחרונים, אשר צבע סגול להם, בוקעים ומפרפרים לפתע האורות האדמדמים של מנורות־הגז, והם כמו נכרים בקרב

עדת־הדמדומים ונראים כנכלמים. לאורך הרחוב נחפזות אז במהירות רבה דמותה הבלתי־ברורה של איזו אשת־שוער או של נערה משרתת, הממהרת אל האופה או אל החנוני לקנות איזה קנין אחרון. ילדי הסנדלר, שהייתי מתרועעה אתם לפעמים, עודם משתעשעים ברחוב המהשיך עד אשר יקראום מתוך איזו קרן־זוית הביתה. והנה נותרה עוד פה ושם איזו צפור זמרנית, שלא יכלה למצוא לעצמה מנוחה, והיא צורחת פתאום כילד אין תרבות לו או מפטפטת מתוך שנתה ומעופפת ברעש מעין לעין. ואני עומדת באמצע הרחוב ומונה מספר לכוכבים הראשונים ואינ הפצה להזור ולהתכנס לתוך חדרי ולעזוב את האויר הרך והענוג ואת אלה הדמדומים, שהיום והלילה מתרפקים בהם בתוך איזו רכות נפלאה.

סוניושה, עוד מעט ואשוב לכתוב לך. היי שלוה ורעננה. הכל יהיה טוב; גם עם קרל. להתראות עד למכתב הבא.

אני מחבקתך,

שלך,

רוזה.

ורנקה 19/5 1917

...מה יפה פה בימים האלה! הכל מוריק ומלבלב! עצי־הערמון עומדים בתפארת לבלוב עליהם הרעננים, סנה־הקשוט העלה כוכבים מצהיבים, הדובדבן עם עליו האדמונים פורה אף הוא, ועוד מעט ויפרח גם האוג. היום קבלתי מידי לואיסה קוטסקי לאות־פרידה בבקרה אותי פה ערֵמה של זְכָריות וחורגִיות, ובעצם ידי נטעתין לי לתוך גִנתי: שתי אגודות עגולות ושורה אחת ישרה באמצע — ולסרוגין: זכריות וחורגיות; והכל פורה ועומד איתן, ואני איני מאמינה כמעט למראה־עיני: זו לי הפעם הראשונה בחיי שנטעתי — והנה עלה הכל כל כך יפה! לעת חג־השבועות יהיו לפני חלוני פרחים לאין־מספר!

צפרים הדשות יש פה עתה לרוב. בכל יום ויום אני מכירה לדעת אחרת מהן, מאלה אשר לא ראיתי עוד עד היום. התזכרי עוד באותו היום, כאשר היינו יחד עם קרל בגן־הבוטני, בשעת־הבקר המשכימה, עת שמענו לקול אותו הזמיר, וראינו אז גם אילן אחד רם־קומה, שהיה עומד עוד לגמרי הסר־עלים, ואולם הוא היה מכוסה בניצנים לרוב, ניצנים קטנים בהירים־לבנים. אנחנו לא יכולנו אז בשום אופן להחליט איזה עץ הוא זה, כי ברור היה שאין זה עץ־פרי ואף הניצנים היו משונים קצת. עתה ארע!

זאת היתה צַפְצֶפַת־הכסף, והניצנים ההם לא ניצנים הם, אלא עלים צעירים. העלה הגומל של צפצפה זאת הוא לבן רק מלמטה ומלמעלה צבע צהוב־כהה, ואולם העלים הצעירים מכוסים משני עבריהם בִפְלוּמָה לבנה והם מצהירים לאור השמש כניצנים לבנים. צפצפה כזאת עומדת פה בגנתי ועליה בהרו להן מקום שבתן כל הצפרים הזמרגיות. ובאותו היום, התזכרי עוד, הייתם ישניכם בשעת־הערב בביתי. היה יפה כל־כך. קראנו יחדו מתוך איזה ספר, ובחצות־הלילה, כאשר נפרדנו מועמדים, — מבעד לדלתה של הגזוזטרא הפתוחה היה שופע אויר נפלא עם ריחות־יַסְמִין — שרתי לפניכם אותו השיר הספרדי, שאני כל־כך אוהבתו:

בָּרוּךְ יְהִי לָנוּ זֶה אֲשֶׁר בָּרָא בְּחַסְדּוֹ הָעוֹלָם,
וּבָרָא אֶת־כָּל בְּמִשְׁטָר עִם־אוֹרוֹ יַחַד וּצְלָלָיו,
וּבָרָא לָנוּ הַיָּם עִם גַּלָּיו וְעִם שַׁאֲנַת כָּל קוֹלָם,
וּבָרָא גַּם הָאֳנִיּוֹת הָרַבּוֹת הַמְּהַלְּכוֹת עָלָיו.
וְגַם אֶת הָעֵדֶן בָּרָא עִם אוֹרוֹ הָרַב בְּמַאֲמָרוֹ,
וְאֶרֶץ זוֹ — וְאֶת־חֵין פָּנַיִךְ בְּכָל הֲדָרוֹ!...

הה, סוניטשקה, אם לא שמעת את השיר הזה במוסיקה, שהתקין לה וולף לא תדעי עד כמה מן התאוה הלוהטת לוהשת בתוך הטלים האחרונות הפשוטות.

הנה פרצה ובאה ביעף לתוך חדרי, בשעה שאני כותבת שורות אלה, צִרְעָה הומיה ותמלאהו בהמיָתָה העמוקה. מה נפלאה הָמיה זו! כמה משמחת־החיים העמוקה בקולה המנחם השבע, המספר על הריצות־כפים, להט־קיין וריחות־פרחים.

סוניטשקה, היי רעננה וכתבי במהרה, במהרה. אני מתגעגעת.

שלך

רוזה.

ורנקה, 23/5 1917

...מכתבך האחרון מיום י״ד היה כבר פה, כאשר שלחתי אני את שלי. שמחה אני להיות שוב אתך באביב הבא, ורצוני לברכך היום בברכה להג השבועות! „חג השבועות, נעים־החגים, ממשמש ובא״, כך פותח גֶטֶה את ספרו „רייניקה השועל״. אני מקוה, כי תבלי את החג בנעימים. אשתקד ערכנו יחד בחג השבועות את הטיול היפה לְלִיכטֶנְרַדֶה, ושם קטפתי שבלים בשביל קרל, ואת הענף הנפלא עם גבעי־התרוזה,

ובשעת הערב טיילנו כ„שליש המטרונות מרֻוָנה" עם השושנים בידינו על פני מרחבי השדות... פה כבר פורח עתה הלילך; היום העלה נצה. כל־כך הם היום עד אשר נאלצתי ללבוש את שמלת־המוסלין שלי. למרות שמש והום נאלמו מעט מעט הצפרים שלי כלן. ברור כי עסוקות הן עתה כלן בעסק־הבריכָה שלהן והן יושבות עתה ודוגרות. הנקבות רובצות בקן על ביציהן, והזכרים עסוקים מלא־הרטומם להביא בשביל עצמם ובשביל נשיהם טרף. בעיקר הן מקננות עתה בשדות או על עצים גבוהים; בכל אופן שקט שורר עתה בנגנתי. רק פה ושם ינסה הזמיר רגע קטן את קולו בשיר, או הירקרק משמיע את קול צעדיו המקשקשים, או השרשור מריע פתאום עוד פעם אחת בשעה מאוחרת בלילה, ואולם העכברונים נעלמו כלם ואינם נראים עוד כלל. רק ברכת־שלום קצרה קבלתי אתמול פתאום מאת עכברון־תכלת אחד וזה זעזע את כל מורשי לבי. עכברון־התכלת, כפי שאת יודעת בלי ספק, אינו צפור מתמידה, כמו עכברון־הכרוב, אלא הוא חוזר אלינו רק בחודש אדר. בראשונה הסתופף גם הוא בקרבת הלוני, בא כפעם־בפעם עם חבריו לפני החלון וזמר בהתמדה את פזמונו, המעורר צחוק, את „ויזי־בִי" שלו, והזמר היה ממושך כל כך עד שהיה דומה לתעלוליו של ילד. הייתי מוכרחה לשחוק בכל פעם ולענות לו כך גם אני. אחר־כך נעלם בראשית חודש אייר, כדי לדגור באיזה מקום על פני השדה, ואני לא ראיתיו ולא שמעתיו במשך שבועות אחדים. אולם אתמול שמעתי פתאום מאחרי החומה, המבדילה בין החצר שלנו ובין יתר מקומות הסהר, והנה ברכת־השלום, הידועה לי כל־כך, ורק שהפעם היתה שונה הרבה מן הרגיל, חטופה וקצרה, שליש פעמים זו אחרי זו: „ויזי־בי—ויזי־בי—ויזי־בי", ושוב דממה. לבי פרפר בקרבי — עד למדה זו הרגשתי את האוצר הגדול, הטמון בקריאה הרחוקה והנחפזה הזאת, כי הלא זה ספור קטן ושלם של חיי צפור. היה זה, כנראה, זכרון־קדומים, שנזכר עכברון־התכלת באותה העת היפה, עת העדינה לאהבה בראשית האביב, כשהיה מזמר ומפתה בחלקת־קולו, וקורא כל היום לאיזו אהובה; ואולם עתה נשתנו העתים; עתה אין לו כל היום אלא דאגת־פרנסה, ועליו ללקט כל היום זבובים ויתושים בשביל עצמו ובשביל אשה ובנים, ובכן אין לו עתה אלא זכרונות מימים מקדם, והכל בקצור נמרץ: „אין לי פנאי — אבל יפה היה העבר — האביב יגיע לקצו — ויזי־בי—ויזי־בי—ויזי־בי — ! — — — " האמיני לי, סוניושה, קול קריאה קטנה כזו של צפור,

אשר יש בו בטוי רב כל־כך, יכול לפעמים לזעזע את לבי עד היסוד. אמי, אשר מלבד שילר נחשבו לה רק עוד כתבי־הקדש למקור כל חכמה עליונה, האמינה אמונה שלמה וחזקה, כי שלמה המלך ידע שיחות כל עוף. ואני, הנערה בת ארבע עשרה שנה, כששמעתי את הדבר הזה מפיה, שחקתי בלבי בכח יתרון החכמה שלי ויתרון השכלתי המודרנית בכל ידיעות־הטבע על תמימותה של אמי. אבל עתה הנני בעיני בעצמי כמו המלך שלמה: גם אני מבינה שיחות כל עוף והיה. מובן מאליו, כי לא באופן שאאמין כי משתמשים הם במלים שהאדם משתמש בהן, אלא מבינה אני את כל הדרגות השונות ואת כל ההרגשות, שהם מניחים בהברותיהם. רק בשביל האוזן הגסה של אדם, שאינו בן־בחינה, יהיה לזמרת־הצפרים משפט שוה בכל עת. אבל מי שאוהב את ההיה ויש לו הבנה בשבילה, זה ימצא אצלה חליפות ושנויים רבים של בטוי, שפה שלמה. גם את כל הרממה הזאת, השוררת עתה לאחר כל התרועה שבימים שלפני בוא האביב אני מכירה; ויודעת אני, כי אם עוד אהיה פה בסתו הבא – דבר שאינו מוטל כמעט בספק – יחזרו ויבואו כל ידידי אלה ויבקשו אוכל אצל חלוני. והנה אני כבר עתה שמחה לקראת עכברון־הכרוב, שאתו כרתי עתה ברית־ידידות מיוחדה.

סוניטשקה, את כואבה על ימי מאסרי הארוכים, והנך שואלת: „איך זה בא ונהיה הדבר, כי ישלט האדם באדם לרע לו. למה כל זה?" – סלחי נא לי, אבל למקרא הדברים האלה, הייתי מוכרחה לפרוץ בשחוק. בספרו של דוסטויבסקי „האחים קרמסוף" מסופר על אשה אחת, כוכלקובה שמה, שאף היא היתה רגילה לשאול שאלות כאלה ודרך־אגב להצליף את מבטיה הנבוכים מאחד לשני, ואולם טרם עוד נסה מישהו לענות לה על שאלתה, היתה עוברת לענינים אחרים... הוי, את אפרוחי, כל תולדת התרבות האנושית, הנמשכת כבר, לפי הערכות בלתי מונזמות, עשרים אלפי שנים בערך, מבוססה על „שלטון האדם באדם" – ולזה יסוד עמוק בחיים החומריים. רק התפתחות ארוכה וממושכה בתוך צער וסבל יכולה לשנות את הדבר הזה. והנה אנו עדים כיום לפרק־היסטוריה כזה, הנכתב בתוך יסורים וסבל. ואת שואלת: „לשם־מה כל זה?" – „לשם־מה?" – זה איננו בכלל מושג להחיים בכללם ולצורותיהם. לשם־מה חיים עכברוני־התכלת בעולם? באמת לא אדע לשם־מה, ואולם אני שמחה על שהם

חיים, ואני מרגישה מעין נחמה ערבה בהשמע לפתע־פתאם מעל פני החומה הקול הפוהז של „זיזי — ביי", הבא מן המרחק...

הרך־אגב מגדילה את ערך „מנוחת־הנפש" שלי. שווי־המשקל הפנימי שלי ושלות־רוחי, יכולים, לצערי, להתמוטט עד היסוד לרגלי הצל היותר קל הנופל עלי, וברגעים כאלה אני כואבת עד למדה שאין להגידה כלל, ורק שיש לי הרגילות להאלם לגמרי בשעה כזו. כך הוא מלה במלה, סוניטשקה: אינני יכולה להוציא מפי בשעה כזו אפילו הגה אחד. בימים האחרונים האלה, למשל, הייתי עליזה ומאושרה כל־כך, על השמש שמחתי, ופתאום תקפתני ביום השני לשבוע זה סערת סופה קרה, ובן רגע נהפכה עלי רוח עליצותי, המזהירה ותהי לנכאים מרים. ואלו בא לפני כל אושר נשמתי והיה לובש צורה מוחשית והיה מתיצב לנגד עיני, לא הייתי יכולה להוציא מפי אף הגה אחד, ולכל היותר הייתי מתאוננת על יאושי במבט אלם. ואמנם לידי נסיון של דבור אין מביאים אותי כאן אלא לעתים רחוקות מאד. שבועות עוברים ואני איני שומעת את צליל־קולי. וזוהי הסבה, שהחלטתי את החלטת־הגבורים לא לתת למימי שלי לבוא אלי, זו רגילה לעליצות ולחיים, אוהבת היא כשאני שרה, צוחקת ומשתעשעת אתה במשחקים, ופה הן תְּעֻנֶּם. ואני אשאירנה, איפוא, אצל מַתִּילדה. היא תבוא אלי בעוד ימים מעטים, ואני מקוה להתנער אז בפעם־בפעם. אולי יהיה גם לי חג־השבועות ל„נעים־החגים". סוניטשקה, היי־נא לי עָדָה ושלוה, הכל עוד ישוב ויהיה לטוב. האמיני נא לדברי. דרשי בשלום קרל.

אני מחבקתך מאליפות

שלך, רוזה.

רב תודות על התמונה היפה.

ורנקה, שלהי מאי 1917.

סוניושה, התדמי לך היכן אני עתה ואיפה אני כותבת לך מכתבי זה? — בגן! שלחן קטן הוצאתי לי, ואני יושבת הבויה בין העצים והשיחים. לימיני סנה־הקישוט המצהיב, שריה קרפול־הבושם נודף ממנו, לשמאלי שיח־השומנית, מעל לראשי שולחים כפותיהם אחד לחברו הדֹלב והערמון עול־הימים ולפני מאַוֶשת לה לאטה בלבנת עליה הצפצפה הגדולה, הרצינית והעדינה. על הנייר, שאני כותבת עליו, מרטטים צללים קלים מעם העלים עם בהרי־עגולים מן השמש, ומן העלים רטובי־הגשם נושרת כפעם־בפעם

טפה אחת על פני ועל ידי. בבנסית־בית־הסהר עורכים עתה תפלה. נגינת־עוגב עמומה הודרת ובאה עד הלום והיא מתמזגת עם רחש האילנות ומנגינת הצפרים, שהן כלן ערות היום והיות. מרחוק קורא הקוקיה... מה יפה, מה מאשרה אני; מורגש כבר כמעט מצב־הרוח אשר להג־יוהנן, — תנובת־הקיץ המלאה עם קול־מצהלת החיים. היודעת את את המחזה הלז ב„משוררים האמנים" לוַגנר, אותו מחזה־העם, כשקהל רב־גוני מוחא כף־אל־כף: יום־יוחנן! יום יוחנן! והכל פותחים במחול־הוַלס? למצב־רוח מתוך הגיגיות כזו אפשר לבוא בימים האלה. — הה, כמה עבר עלי ביום אתמול!! עלי לספר לך כל־אלה. לפני הצהרים מצאתי בחדר־הרחצה על־יד החלון פרפר גדול, כנראה, שזה ימים אחדים היה הוא כבר כלוא כאן ונִדפק על זגוגית־החלון הקשה עד למות. רק סימני־חיים קלים עוד נראו בתנועת־כנפיו. בראותי אותו חזרתי ולבשתי בגדי כמתוך קוצר־רוח, טפסתי על החלון ולקחתיו לתוך כפות־ידי — הפרפר לא מחה כנגדי, ואחשוב, כי אמנם מת כבר. נטלתיו והושבתיו על החלון למען תשוב אליו רוחו — ופתאום והנה ניצוץ־החיים עודו מהבהב, ואולם עד ארגיעה הזר וישב באשר ישב. אחר־כך הגשתי לקרני־המישוש שלו ניצני־פרחים פתוחים למען יהיו לו למזון כל־שהוא... באותו רגע שר לפני החלון „בדהן־הגן" בקולו הצלול והגאה עד להחריש אזנים. אני אמרתי כלא־מתוך־מחשבה־תחילה בקול: שמע נא האיך צפור זו מזמרת במצהלות־קולה, ויישובו נא גם אליך מעט החיים! אני עצמי מוכרחה הייתי לשחוק לשמע דברי אלה לפני הפרפר המת להצאין, ואמרתי: לשוא! ואולם לא — כעבור חצי שעה והפרפר נעור להיים, ועזע עצמו תחילה הנה והלום ולבסוף פריש כנפיו ויעף. כזה היה המאורע.

אחר־הצהרים חזרתי, כמובן, אל הגן, שבו אני מבלה את שעותי מן השעה השמינית בבקר עד השעה השתים־עשרה (אז אני נקראת אל לחם־הצהרים) ואחר־כך למן השעה השלישית ועד הששית. אני המתנתי לשמש. היתה לי ההרגשה, שהיא היתה מוכרחה להופיע עוד ביום־אתמול. אבל השמש לא יצאה, ואני נעצבתי אל לבי. התהלכתי בגן ואראה ברוח הקלה שנשבה מחזה נפלא: מצפצפת־הכסף נשרו הנבטים הגמלים ופלומת־הזרע שלהם נתעופפה מסביב ותמלא את האויר כבפתותי־שלג ותכסה בה את האדמה ואת ההצר כולה. היה בזה מן התעלומה האגדית בהתעופף כך פלומת־הכסף! צפצפת־הכסף מלבלבת יותר מאוחר

מאשר שאר האילנות נושאי־נבטים, ומפני שהיא מרבה לפזר את הזרע היא נפוצה עד מאד. צאצאיה הקטנים צומחים כאזוב מכל החורים והסדקים בחומה ומבין לאבנים.

ואחר־כך, בשעה הששית, נכלאתי בתאי, כרגיל. ישבתי עצובה אל החלון כשאני מרגישה באיזה להין עמום בראשי. החום היה מעיק, ואשא עיני למעלה, במקום שמתחת לעבים המלבינות על פני שמים כחולים כהים, עפו הסנוניות כשהן עולזות, ודומה היה כאילו הן הותכות את האויר בכנפיהן החדות כבמספרים קטנים. ואולם השמים חשכו במהרה, הכל החריש, והיה רוח סגריר וגשם והלמות רעמים אדירים, שלקולם הרד הכל. והנה עלה והופיע מתוך הרעם מראה, אשר לא אשכחהו: השמים קדרו, צבעם היה ירוק־כהה ורמדומים איומים־כהים ללא־צבע ירדו פתאום על פני הארץ. דומה היה, צעיפים שחורים תלויים מלמעלה למטה. הגשם ירד לאטו על העלים, והברקים האירו אחד אחר אחד בגווני־ארגמן לתוך עין־העופרת של השמים, והד־רעמים רחוק המה מפעם לפעם כהמות הגלים האחרונים למשברי־הים. ופתאום לפתע וקולו האדיר של הזמיר מעל הדולב עולה ובוקע בתוך כל מחזה־התעלומה הלזה. ובמבול הגשם, הברקים והרעמים נצטלצל קולו כצליל־פעמונים. כנרעש השמיע הוא את זמרתו, כמתוך דבקות מיוחדה, כאילו אמר להגביר קולו על קולות הרעמים ולהאיר את הדמדומים — מעולם לא הקשיבה אזני לקול שירה כזאת! והשירה כאילו האירה את שמי העופרת והארגמן באורות־כסף מהבהבים ונוצצים. כל זה היה מלא תעלומה כל־כך, כל־כך יפה עד לאין־גבול, ואחזור לעצמי על החרוז האחרון באותו השיר לגטה: „הה, אילו היית פה?"...

תמיד שלך,

רוזה.

ורנקה, 1/6 1917.

...את האורכידיאות בכלל יודעת אני היטב. בבית־הצמחים המצוין אשר בפרנקפורט־של־מין, במקום שמחלקה אחת שלמה ממולאה שם בהן, חקרתי אותן בשקידה ימים רבים מיד אחרי הפרוצס שלי, באותו הזמן, שהלקו לי את השנה השלמה לישיבה בבית־הסהר. מוצאת אני כי על ידי החן הקל שלהם ועל־ידי הצורות הרמזניות ובלתי־טבעיות, שאנו רואות אצלן, נכר בהן איזה מין של פריצות ושל דֵיקַדֶנְטִיוּת. פועלות הן עלי

כאותן המרקיזות המתיפות, הכהולות והרעולות, שידענו מימי הרוקוקו. מתפלאה אני למראיהן בהתנגדות פנימית ובהתרגזות ידועה, מאחרי שבכלל יהיה לנועל לטבעי כל מין דיקדנטיות וכל מיני תעתועים נפשיים. יותר קרובים לרוחי, למשל, פרחי שן־האריה הפשוטים, שיש להם בצבעם שמש הרבה כל־כך, וכמוני גם הם פותחים את גביעיהם בשלמות ובתודה לכל קרן־שמש מאירה, וכשבא איזה צל הם ממהרים שוב להסגר ביראה.

ואיזה ערבים עתה ואיזה לילות! אתמול נח על הכל איזה קסם לא־יתואר. השמים עין־ההלב היתה להם לאחר שקיעת־החמה, ועליהם קוים שונים ללא צבע ברור, בדיוק כמו לוח־הציירים, בשהצייר מנגב עליו לאחר יום־עבודה את מכחוליו למען לנוח מעמלו. באויר הורגשה סופת־חום מתקרבת, מתיחות־לב קלה ומאימה. השיחים עמדו דוממים, הזמיר לא השמיע קולו, רק „בדחן־הגן", עם ראשו השחור, עודו מנתר מענף לענף וצורה בקול צרוד. הכל דומה היה כמחכה לאיזה דבר. עמדתי אל החלון והכיתי אף אני — אלהים יודע אל מה. הן אחרי „ההסגר", מכיון שבאה השעה הששית ואני כלואה על מסגר בתאי. אין לי שום דבר בין השמים ובין הארץ, שאליו הייתי יכולה לחכות...

ורנקה, יום 20 יולי 1917.

סוניטשקה חביבתי! היות וימי האחרונים פה ימישכו, כנראה, יותר מאשר שערתי מלכתחילה, תקבלי, איפוא, עוד ברכת־שלום אחרונה מורנקה. איך זה עלה בדעתך, כי לא אוסיף עוד לכתוב לך מכתבים! ביחסי אליך לא בא שום שנוי, לא יכול לבוא כל שנוי. לא כתבתי מפני שידעתי, כי מיום עזבך את אֶבֶנהוזן עסוקה את באלפי דברים שונים, ואף אמנם מפני שלא היתה לי אותה שעה קורת־רוח לכתיבה.

וַדאי ידוע לך שמעבירים אותי לברסלו. היום בבקר לקחתי ברכת־הדרך מגנתי הקטנה. למזג־האויר עין־האפר, גשמים יורדים ורעמים בוקעים. על פני השמים טסים קרעי־עננים — ואף־על־פי־כן הניתי עצמי היום בטיולי לכל פרטיו. נפרדתי מעם השביל הצר, המרוצף אבנים, אשר לאורך החומה, שהייתי מהלכת בו ארוכות וקצרות במשך תשעה הרשים שלמים. כל אבן וכל אזוב, המבצבץ ועולה מבין האבנים, אני מכירה בו. באבנים המרוצפות משך את לבי שלל־הצבעים: האדמדם, הכחלחל, הירקרק והאפור. בהקף הזה הארוך, שכל חתימת־דישא לא נראתה בו, בקשו עיני הצמאות־לצבעים לרוות מבטן בשלל צבעיהן של אבני הרצפה. ועם בוא

הקיץ רבו בין האבנים מראות הדשים ומעניינים! כאן מצאו להן קן דבורות־בר וצרעין לרוב. בינות לאבנים הן חותרות ומתקינות להן חורים עגולים כגודל האגוז עם מבואות ארוכים ועמוקים, מעלות את האדמה מבפנים אל פני־חוץ וצוברות אותה ערמות־ערמות קטנות. בתוך החורים האלה הן מטילות את ביציהן ומכינות שעוה ודבש־בר. זו תנועה בלתי פוסקת היא, בזחלן לתוך החורים ובעופן מתוכם. בשעת־טיולי הייתי מוכרחה לשים לב לא להרוס את מעונותיהם של דרי־מטה אלה. ולרחבו של השביל משרכות הגמלים את דרכן הישרה. שעליה הן מהלכות הלוך והזור בהליכה כל־כך ישרה, כאילו היה אותו החוק המתימטי, שחקו הישר הוא הדרך הויתר קרובה שבין שתי נקודות (דבר שאינו ידוע לגמרי לעמים פרימיטיביים), בשר מבשרם. ועל יד החומה מבצבצים כל מיני אזוב, מהם כאלה שכבר קמלו והם מתפזרים במוץ ומהם הפורחים בלי לאות. מלבד זה יש גם דור הדש של אילנות צעירים, שפרחו ועלו באביב זה לעיני באמצע השביל או על יד החומה: שטה אחת קטנה, שעלתה כנראה ופרחה מן הזרע של העץ המוקין; צפצפות־כסף קטנות; גם הן יצאו לאויר העולם רק בחדש מאי, ואולם עתה הן עומדות כבר בשפע עליהן הלבנים־הירוקים, והן מתנועעות בהיות הסערה ממש כמו הזקנים... כמה פעמים עברתי על פניהם, כמה הרהורים הרהרתי אז ומה התהולל אז בעמקי־נפשי! בימות החרף הקשים, לאחר שירד שלג הרש, הייתי סוללת לי ברגלי את השביל הזה, ועכברון־הכרוב ידידי מְלֻני, הלה שקויתי להזור ולראותו בסתו הבא ושלא ימצאני עוד בבואו לבקש אחרי על־יד חלוני במקום, שבו הייתי מכלכלו בזרעונים. באדר, כשבעצם ימי הכפור היו באים ימי־טל מעטים, היה שבילי מתחלף לפלג קטן. עוד אזכור את הגלים הקטנים, שהיו נעים והולכים על פני שטח המים לקראת הרוח הקלה ובבואתן של הלבנים־השדופות אשר להומה היתה מסתמנת אז עליהם היה ומבהיקה. ואז בא סוף־סוף ירח מאי והביא את פרח־הסגול הראשון, ששלחתיו אליך.

בנודי היום כך על פני השביל ובהתבונני ובהרהרי, עלה על שפתי מפעם לפעם החרוז משירו של גֶטֶה:

„Merlin der Alte im leuchtenden Grabe
wo ich als Jüngling gesprochen ihm habe...“

הן יודעת אַת את השיר עד הסוף. לשיר זה לא היה, כמובן, כל קשר עם מצב־רוחי ועם כל־זה אשר מלא את נפשי. רק המוסיקה

של השיר עם הקסם המיוחד אשר לו השפיעו עלי מרגוע. לא ארע מדוע, אבל שיר יפה, וביהוד שיר של גֶטֶה פועל עלי בכה עצום בכל עת של התרגשות עצומה או של התרגזות רוח. כמעט שהפעולה הזאת היא פעולה פיסיולוגית, כאילו היו שפתי הצמאות מוצצות איזה משקה יקר, אשר יצַנן אותי בקרבי ואשר ישוב וירפא את בשרי ואת נשמתי. את השיר מן ה„דִיואַן המערבי־המזרחי", שאת מזכירה במכתבך האחרון, איני מכירה. העתיקי אותו לי, ועוד שיר אחד, החסר בכרך שירי־גטה אשר אתי פה, אני רוצה מאז: „ברכת־הפרחים". שיר קטן הוא זה, בן ארבע או שש שורות, והוא ידוע לי מפי מנגינה נפלאה, שהתקין לו וולף. החרוז האחרון הוא, בערך, כך:

„Ich habe sie gepflücket
In heisser Sehnsuchtsqual,
Ich habe sie aus Herz gedrücket,
Ach wohl ein Tausendmahl!"

עם המוסיקה עולים מטורים אלה צלילים כל־כך קדושים, עדינים וצנועים, ככריעת־ברך בתפלת־אֵלם. אבל איני זוכרת את השיר ואני רוצה אותו.

תמול בערב, בשעה התשיעית בערך, היה לי עוד מחזה נהדר. מעל ערשי ראיתי על פני השמים מראה נפלא: מין אור הוזר ומזהיר של צבע אדמדם, אשר הפתיעני, מאחרי שהשמים כלם היו אפורים. נחפזתי אל החלון ונשארתי עומדת תחתי כנטועה במסמרות. על פני השמים האפורים עם השויון הנצחי שלהם התנשאה במזרח עב גדולה, אשר צבעה האדמדם היה יפה כל־כך, עד שנראה כדבר שלמעלה מן הטבע, ועב זו היתה נפרדה ונבדלה מיתר חלקי השמים, להיות כמין שחוק פלאי אשר נבקע פה פתאום, או כמין ברכת־שלום נשואה ממרחקים לא־ידועים. שאפתי פתאם רוח, כאילו באה לי נאולה ופרשתי את כפי לתומי אל תמונת־הקסם הזאת. אם יש צבעים כאלה ואם צורות כאלה שכיהות בעולם, כי עתה יפים החיים ויש שכר להויתנו. האם לא כן? במבט עיני ינקתי את החזיון המזהיר הזה ובלעתי כל קו אדמדם אשר בו עד אשר הייתי מוכרחה למלא פי שחוק על עצמי. אל־אלהים! השמים והעננים וכל יפי־החיים הן לא ישארו בורנקה, כי נאלצה אני להפרד מהם; לא. הם ילכו יחד אתי וישארו אתי בכל מקום אשר בו אהיה ועד יומי האחרון.

עוד מעט ואכתב לך מברסלו. תבקריני שם בשעת־הכושר הראשונה, דרשי בשלום קרל.

אני מחבקתך מאליפות. להתראות בבית־הסהר התשיעי שלי.

הנאמנה לך

רוזה.

ד.

מִבְּרֶסְלוֹי.

ברסלה, 2/8 1917.

סוניטשקה חביבתי! מכתבך, שקבלתי בכ״ה לחודש, היה הבשורה הראשונה, שהגיעתני הלום מן העולם החיצוני, ויכולה את לתאר לך על נקלה מה גדלה שמחתי לקראת מכתבך. בדאגתך הנאמנה מלאת־האהבה אלי רואה אַת את דבר הָעֲבָרִי ממקום למקום לענין טרגי יותר מדי... ואני, כידוע לך, מתיחסת לכל הלופי־הגורל בשויון הרוח המתאים, הער. והנה הסכנתי כבר גם למקומי החדש. היום נתקבלו ארגזי־הספרים שלי מִוְרֶנְקָה — ועוד מעט ושני תאי־כלאי יתקשטו בספרים ובתמונות ובשאר הקשוטים הדלים, שאני מטלטלם עמי ממקום למקום, ויהי להם אותו המראה הביתי־המרווח, כמו בורנקה, ואז אגש אל המלאכה מתוך תשוקה כפולה. אמנם חסר יחסר לי פה חפש־התנועה הרֶלַטיבי, שהיה לי שם, במקום שהמבצר עמד כל הימים פתוח לרווחה — וחסר גם האויר הנפלא והגן עם הצפרים! לא יתואר בדברים כמה קשורה נפשי בחבורה קטנה זו. ואולם, כמובן, שאפשר גם בלעדיהם, ועוד מעט ואשכח, כי היו פעמים ימים טובים מאלה. הסביבה פה דומה כולה בדיוק לאותה הסביבה של בית־הסהר ברחוב בַּרנים, חסר רק בית־הקברות המוריק באילניו אשר על־יד בית־החולים, שבו יכולתי לפהות לגלות לי מיום ליום איזה גלוי חדש בתורת הצמחים ובעלי־החיים. פה אין ל,גלותי כלום, ואף גם על פני החצר המרוצפה, המשמשת לי מקום־טיול. בשעות נדודי בחצר, אני מצמידה את מבטי במרצפות־האבן האפורות למען התחמק מפניהם של האסירים, העובדים בחצר — אלה הנורמים לי צער נעלם בתלבשתם המלעיזה; וביניהם נמצאים תמיד אחדים, שמספר־שנותיהם, מינם, כל קוי־הפרצוף האינדיבידואליים, נטשטשו לגמרי בהותמה של הדמורליזציה האנושית העמוקה ביותר. ואולם באיזה כח־מושך טמיר מושכים הוקא אלה את מבטי אליהם.

ואמנם בכל מקום נפגוש גם בפרצופים בודדים, שאף בגדי בית־הסהר לא יכלו לקלקל דמותם והיו משמחים ודאי את עיניו של הצייר־האמן. כך גליתי לי פה בחצר פועלת אחת צעירה לימים, שגזרת־גופה הגבוהה־הצרה, כמו כן ראשה המעוטף מטפחת יחד עם הפרופיל שלה עז־הבטוי, מזכירים בתבנית מילֶט. תענוג הוא לראות באיזו תנועות אציליות היא סוחבת משאות כבדים — והפנים הכחושים עם עורם המתוח עליהם ועין־הלובן אשר להם, כלובן־הסיד, מזכירים במסוה־של־מוקיון... אבל מתוך נסיונות מעציבים, שכבר נוסיתי בהם לא אחת, אני משתדלת להתרחק מדמויות אלה, שהן מבטיחות לכאורה כל כך הרבה. גם ברחוב ברנים גליתי פעם אסירה אחת ותואר בנות־מלכים לה, ובדמיוני התאמתי לה גם פנימיות כזאת, שתהא מתאימה לחיצוניותה. ואולם כעבור ימים מעטים היתה היא המרַגֶלת בבית־כלאי, ולאחר שני ימים נוכחתי, כי תחת המסוה היפה הזה הבויות סכלות רבה כל־כך עם שפלות־התכונות, עד אשר הייתי מוכרחה מאז לצדד מבטי, כשהיתה עוברת על פני. בנפשי הרהרתי אז, כי הוֶנוּס מִמִילוֹ יכלה לשמור במשך מאות בשנים על פרסומה בעולם רק מפני שהיא שותקת. אילו פתחה פיה, היתה ודאי כל התהלה הגדולה לאפס...

למולי עומד בית־הסהר לגברים, אותו בנין־הלבנים־השרפות, הרגיל. ואולם לרוחב החומה אני רואה את צמרות העצים מתוך איזה גן במרחק; צפצפה שחורה אחת, המאַוֶשֶת לקראת רוח חזקה ושורה ארוכה של עצי־תדהר אורים ועליהם תלויים אלמוגים צהובים. ההלונות נשקפים לצד צפונית־מערבית ועתים אני רואה ענני־ערב יפים, והלא תדע', כי עב אחת קטנה יכולה להביאני לידי התפעלות ולהיות לי לתשלומין רבים. ברגע הזה, השעה השמינית בערב (אליבא דאמת השעה ה ש ב י ע י ת), שקעה השמש מעל לגג בית־הסהר אשר לגברים והנה היא שולחת את קרניה החדות מבעד לחרכי הזכוכית של הגג וכל השמים מאירים באור־זהב. הנני מרגישה עצמי בחדות־רוח. לא אדע מדוע. ואני שרה לי לעצמי את השיר „Ave Marie" מאת גונוד בלהש ולאט־לאט. (ודאי ידוע לך שיר זה).

רב תודות על ההעתקות משירי גֶטֶה. השיר „Die berechtigten Männer" הוא באמת יפה, אף־על־פי שמעצמי לא הייתי שמה לבי אליו. הן יש אשר אנהנו נותנים להשפיע עלינו פעמים גם מיפי איזה דבר. הייתי מבקשך להעתיק למעני בהזדמנות גם את השיר „קברו של אנקריון".

לפני ימים מעטים קראתי בספר מדעי על מסע־הצפרים, שעד היום הוא עוד לוטה בערפל סודי. הַבְּחַן הבהינו מתוך התבוננות, כי מינים שונים של עופות, השונאים אחד את השני שנאת־מות ונלחמים וטורפים איש את חברו, נוסעים יחד מתוך רעות משותפת במסעם הגדול על פני הים לארצות־הדרום. בימות החורף באים למצרים מחנות גדולים של צפרים, המחשיכים את השמים כעננים. ובתוך המחנות האלה, בינות לצפרים הדורסות, כמו הנץ, הנשר, הפֶּרֶס, הינשוף, נוסעות אלפי צפרי־זמר קטנות, כמו העפרוני, תרנגולון־הזהב, הזמיר, מבלי כל מורא ופחד. כנראה, שבמסעם שוררת, איפוא, „שביתת־מלחמה אלוהית" („tréve de dieu"). כולן שואפות לאותה המטרה המשותפת ונופלות יחד מתוך עיפות על חוף הנילוס למען התפלג שוב למינים וגזעים. ולא עוד, אלא הבחינו, שבמסע זה „על פני הנחל הגדול" נושאות על גביהן צפרים גדולות צפרים קטנות מהן. כך ראו מחנות של ענורים, עוברים במסעם ועל כתפיהן צייצו צפרי־זמר קטנות. האין זה נפלא!?

...לפני ימים אחדים גליתי לי בקובץ של שירים מאת הונו פון הופמנסטל *), קובץ שבכללו חסר־טעם הוא וממולא תערובת משונה. שיר אחד קטן, המשורר הזה בכללו אינו לפי טעמי. מוצאת אני, כי נוהג הוא סלסול במלותיו, כותב דברים רק כדי להפליא, אינו ברור — ואני, פשוט, לא אבין את אשר הוא אומר. ואולם השיר הזה מצא חן בעיני מאד ועשה עלי רשם עז של שירה. הנני שולחת אותו אליך בזה, אולי ישמח את לבך.

בימים האחרונים אני שקועה בספרי ניאולוגיה. את בודאי הושבת שזו תורה יבשה היא. זו היא טעות. אני קוראה בספרים האלה כמתוך התלהבות ומלוי־תאוה. תורה זו מרחיבה את האופק הרוחני יותר מאשר כל מדע אחר. על ידה רוכשים תמונה שלמה ומקיפה מן הטבע. הייתי מספרת לך הרבה בענין זה, אבל לזה דרוש, כי נדבר בינינו בלכתנו יחד בשעות שלפני־הצהרים בנאות־זידאָנדה או בלוותנו אשה לרעותה פעמים אחדות לאור־הירח אל בתינו... מה את קוראה? מה עם אגדת־לסינג? אני רוצה לדעת מכל אודותיך. כתבי, אם אפשר, תיכף באותה הדרך, או לפחות בדרך הרשמית מבלי להזכיר את המכתב הזה, בהשאי

*) „לפנות בקר" מאת הונו פון הופמנסטל.

אני כבר מונה מספר לשבועות עד אראך שוב אצלי. זה יהיה ודאי מיד לאחר ראש־השנה — הלא ?

מה כותב קרל ? מתי תשובי לראותו ? דרשי בשלומו אלפי פעמים בשמי. אני מחבקתך ולוחצת את ידך באון. סוניטשקה אהובתי החביבה! כתבי במהרה והרבה.
שלך

רוזה

ברסלו 24/11 1917.

...טעות היא בידך אם תחשבי, כי לכתחילה אני מתנגדת אל המשוררים המודרניים. זה לפני חמש־עשרה שנה בערך, שקראתי את דְהמֶל בהתלהבות — איזה דבר הכתוב בפרוזה — על־יד מטת־המות של אשה אהובה — איני זוכרת היטב את הפרטים — והדברים הלהיבוני מאד. את „פַנְטַסוּס" של ארנ, הולין יודעת אני עוד עתה בעל־פה. „האביב" של יוהן שלַף הרהיבני אז. ואולם אחר־כך חזרתי מכל זה לאחור, ושבתי אל גֶטֶה ואל מֵיריקֶה. את הופמנסטל לא אבין, את גיאורגֵי לא אדע. אמת היא, בנונע לכולם יראה אני קצת את השליטה הנפלאה והשלמה שיש להם על הצורה, על אמצעי־הבטוי השירתי, ורק שחסרים הם באותה שעה השקפת־עולם גדולה ונאצלה. הקרע הזה מעורר בנשמתי הד של איזה קול עמום ומבולע עד שעל־ידי־זה נעשית לי כל הצורה היפה רק להעויה משונה. על פי רוב הם חוזרים ונותנים לנו נדנודי־רוח נפלאים, ואולם נדנודי־רוח בלבד אינם מצטרפים עוד לחשבון של נשמת־האדם.

סוניטשקה, הערבים עתה מלאים קסם מרובה כל־כך, כאלו היתה עונת־האביב. בשעה הרביעית אני יורדת לתוך החצר. הדמדומים כבר רובצים על הארץ, ואז אני רואה את כל הסביבה האיומה מעולפה בצעיף סוד־העלטה, ואולם השמים מאירים עוד בתכלת צלולה וזכה וירח של כסף בהיר צף על פניהם. בשעה זו אני רואה, והנה במרומים אשר על החצר נוסעים באלכסון מאות מאות עורבים, צפופים ונבדלים איש מאחיו, לבוא אל השדות, כל אחד אל עץ־השֵנה שלו ללון שם הלילה. נוסעים הם במשק־כנפים מלא הרחבת־הדעת וקוראים איש לאחיו קריאות נפלאות — שהן שונות כל כך מן ה„קרַא" החד, שהם משמיעים ביום, כשהם עוטים מלאי־חמס אל השלל ומבקשים טרף. עתה נשמע הקול והנה הוא מבולע ורך, קול־של־גרון עמוק, והוא עושה עלי רושם כקולו של כדור־מתכת קטן, ובשעה

שרבים מהם מגרגרים בגרון ומפלישים הליפות את „קו — קו׳ זה, נדמה לי, כאילו הם מצחקים זה עם זה ומשליכים זה אל זה כדורי־מתכת, והכדורים עפים בתוך האויר בתבנית קשת נטויה. אין זאת, כי אם מפטפטים הם עתה איש באזני אחיו ומספרים על דבר מוצאותיהם וקורותיהם הקטנות והגדולות במשך היום... נראים הם בעיני פתאם כאילו היו כבדי־ראש ומהוגנים ביותר. בשעה שהם עוברים בכל ערב על פני מסלולם הסלול לפניהם ועל־פי ההרגל שלהם, ואני מרגישה כעין יראת־כבוד בפני העופות הגדולים האלה. ראשי נשא למעלה ואני מביטה אחריהם עד עבור האחרון. אחר־כן אני מתהלכת בעלטה אנה ואנה ואני רואה את האסירים, העושים עוד את עבודתם בחפזון בתוך החצר, נודדים כצללים לא ברורים ממקום למקום, ואני שמחה כי אני בעצמי לא אֵראה — ואני יחידה כלי, חפשית כלי לחלומותי ולאותו החוט של ברכת־השלום הנעלמה, אשר ביני ובין מהנה העורבים מלמעלה — ולי טוב כל־כך בתוך האויר הרך הזה, אשר עינו כעין אויר האביב. אז יעברו האסירים שנים־שנים, כאנשי־צבא, עם הסירים הכבדות (מְרַק־הערב!) בעברם את החצר לבוא אל הבית פנימה, בעשרת זוגי־אנשים זה־אחר־זה, ואני הולכת אחריהם באחרונה. בחצר, בבתי־הכלכלה, יכבו מעט מעט הנרות, אני נכנסת אל הבית פנימה, הדלתות תסגרנה על מסגר פעמים וגם על הבריחים — היום בא אל קצו. אני מרגישה עצמי כל־כך טוב למרות הכאב על הַנֶס. הן היה אני בעולם־החלומות זה, אשר בו הוא לא־מת כל־עיקר. למעני הוא עוד חי ואני מחייכת לקראתו בהרהרי בו.

סוניטשקה, היי שלום. אני שמחה מאד לבואך. כתבי נא במהרה, — לעת־עתה באופן רשמי — גם זה טוב — ואחר־כן בהזדמנות.

אני מחבקתך, שלך

רוזה.

ברסלה, אמצע דצמבר 1917.

...שנה עברה למן היום, שקרל אסור בלוקו. בחדש הזה הרהרתי הרבה פעמים בדבר — ולפני שנה בדיוק היית אצלי בורנקה והבאת לי את אילן הלידה היפה... בשנה זו הזמנתי לי פה את האילן, אבל אילן נובל הביאו לי חסר־ענפים. אין להשוותו אל זה של אשתקד. איני יודעת איך אוכל לשים עליו את שמונת הנרות, שהשגתי לי. זה יהיה לי הנ־

הלידה השלישי בבית־הסהר. ואולם אל נא תחשבי את הדבר לטרגי יותר מדי. אני שלוה וערה כמאז. אתמול שכבתי ערה עת רבה — לעולם איני יכולה להרדם לפני השעה הראשונה. ואולם מוכרחה אני לעלות על המטה בשעה העשירית — ואני הולמת בשעות כאלה חלומות שונים בחשכה. אתמול חשבתי כך: מה נפלא הוא, כי היה אני תמיד בשכרון של שמחה — בלי שום סבה מיוחדת לזאת. ככה אני שוכבת, למשל, פה בתא האפל על גבי מצע קשה כאבן, מסביב לי בבית שפוכה דממה של חצר־מות, כנהוג, והאדם נחשב בעיני עצמו כאילו הוא שוכב בקבר. בעד החלון נופל על־פני התקרה אור חוזר של העששית, הדולקת לפני בית־הסהר כל הלילה. מעת לעת תשָמע בקול עמום המית רעש רחוקה של איזה מסע ממסעי מסלת־הברזל, העובר לפני הבית, או ישמע מקרוב מאד, מתחת לחלונות, קול אנשי־המשמר בהיותם מכעכעים ומשתעלים, בשעה שהם צועדים בנעליהם הכבדות צעדים אחדים לאטם, כדי להניד קצת את רגליהם הקופאות. החול חורק תחת רגליהם כמו באפס־תקוה, עד שכל הריקניות ואפסות־כל־מוצא בוקעות משם ונכנסות אל תוך הטחב של הלילה האפל. ואני הנני שוכבת יחידה ודוממה, מעולפה במטפחות השחורות והשונות האלה של השכה וקוצר־רוח ומאסר והורף — בשעה זו דופק בי לבי מתוך איזו שמחה פנימית, שאיני יודעת ואיני משיגה מה היא, והיתה כאילו קרן־שמש מזהירה עברה על פני נוה־דשא פורה. ואני שוחקת מתוך העלטה אל מול פני החיים, כאלו הייתי יודעת איזה סוד מלא־קסם, אשר יכחיש את כל הרע ואת כל העמל ואשר יהלך רק בתוך בהירות ואושר. ובשעה זו אני מבקשת בעצמי את הסבה לשמחתי ואיני מוצאת שום דבר. ואני מוכרחה לשחוק עלי בעצמי. כמדומני, שהסוד הזה אינו אלא החיים בעצמם; חשכת הלילה העמוקה יפה ורכה כקטיפה — אם רק יכולה העין להביט לנכון. וגם מתוך חריקת החול תחת צעדי אנשי־המשמר, המתונים והכבדים, עולה שיר קטן ויפה על החיים — אם רק יודעת האוזן לשמוע לנכון. ברגעים כמו אלה אני מהרהרת על אודותיך, הפצה הייתי למסור לידך את מפתח־הקסמים הזה למען תראי תמיד, ובכל מיני המצבים, את היפה, ואת החיים בצהלתם ולמען תהלכי גם בתוך המהומה והרעש כהלוך על פני שדות אורים. ואין כונתי, חלילה, לכלכלך בסגפנות ובשמחות־חיים מדומות. מאחלת אני לך את כל התענוגים המוחשיים. ואולם חפצה הייתי להוסיף לך על אלה גם את

הערנות הרוחנית, הפנימית, הבלתי־פוסקת, למען תשקט בי רוחי בראותי אותך מהלכת על פני החיים עוטה מעיל רקום־כוכבים, אשר יגן עליך בפני כל הקטנות, האפסות והשפלות.

בפרדס שטיגליף לקטת לך אגודת ג־גרים שחורים וורדיים־סגוליים. הגרגרים השחורים ודאי לוקטו מן ההולונדר — גרגריו תלויים בקבוצות מלאות בין קצות־עלים, הדומות לנוצות; בודאי תדעי אותם; או אולי מעם השוּמָנִית נקטפו; קבוצות־גרגרים ישרות עם עלים קטנים מארכים וצהובים. והגרגרים הורדיים־סגוליים ודאי מעם העוֹזֶרד הקטן הם; הם אמנם אדמדמים, אבל בעונה מאוחרת זו בשלים הם כבר יותר מדי, ודומים להיות סגולים — ורודים. עליהם דומים לעלי־ההדס, קטנים הם, מחודדים בקצותיהם, ירוקים־כהים, כחלקת־העור להם מלמעלה ולמטה הם מחוספסים.

סוניושה, היודעת את את ספרו של פלַטֶן „Die verhängnissvolle Gabel"? התוכלי לשלחו לי, או להביאו אתך? קרל הזכיר פעם, שהוא קרא את הספר הזה. שיריו של נֵאוֹרְגֵי יפים הם. עתה יודעת אני מנין לך החרוז: „ובינות לְאָוְשַׁת הַקָּמָה המַאֲדִימָה", שהיית רגילה להזור עליו כפעם בפעם בלכתנו על פני השדות. היכולה את להעתיק לי בהזדמנות את השיר "Amadis„ החדש? אני אוהבת כל־כך את השיר הזה — מובן הודות למנגינתו של הוגו וולף — אבל הוא איננו אתי פה, הממשיכה את לקרוא את אגדת־לֶסינג? אני שבתי לקרוא בתולדות המטריאליסמוס של לַנגֶה. ספר זה בכחו לעוררני תמיד ולהדיש את רוחי. הפצתי מאד, שגם את תקראי בו פעם.

הוי, סוניטשקה, מכאוב חד מצאני פה. אל תוך ההצר, ששם אני מטיילת, באות לפרקים עגלות מקרב מחנה הצבא, והן טעונות שקים או אדרות ישנות של החילים או כתנות, ועליהם נראים לפעמים גם כתמי־דם. את ההפצים האלה מורידים פה מעל העגלות ומחלקים אותם בין האסורים, בכדי שיטליאו אותם ויתקנום, ואחר־כך הוזרים ועומסים אותם על גבי העגלות, כדי להזירם אל מערכות־הצבא. באחד הימים האחרונים באה עגלה כזו, והיא היתה רתומה הפעם לא לסוס, כי אם לשור־בר קטן. היה זו ראיתי עתה מקרוב בפעם הראשונה. השורים האלה רחבי־בשר הם והזקי־מתנים יותר מן הבקרים שלנו, ראשיהם שטוחים קצת וקרניהם נטויות ושטוחות גם הן, באופן שראשיהם דומים יותר אל ראשי הצאן שלנו, והם שחורים לגמרי ועיניהם רכות וגדולות. באים הם אלינו מרומיניה, כי

היו לנו לשלל־מלחמה... החילים, המנהיגים את העגלה, מספרים, כי רק ביגיעה רבה מאד עלתה להם לצוד את החיות האלה, הרגילות כל־כך לחרות, כדי לעשותן להיות מושכות בעול. מכות גדולות ואכזריות מאד הוכו, עד שנתקים בהם באמת המאמר: „וַי וִיקְטִיס״. בערך מאת חיות כאלה נמצאו עתה פה בברסלו לבדה, ולא עוד, אלא שהחיות האלה, שהיו רגילות אל המרעה השמן ברומניה, אין נותנים להן עתה את טרפן אלא במדה זעומה מאד. מתעמרים בהן ביד חזקה לכל סבל ולכל משא כבד, באופן שהן הולכות וכלות לעינינו במהרה. — ובכן: לפני ימים אחדים באו עגלות טעונות שקים, והמטען רב וגדול מאד ונערם עד למעלה, עד ששורי־הבר נלאו ממשוך ומעבור את השער, ולא יכלו לבוא אל תוך החצר. החיל ההולך עם העגלה, אדם גס ומגושם, התחיל להכות בקצהו העב של שוטו על גבי החיה באכזריות שפוכה, עד שהמשגיחה התרגזה מאד והוכיחה אותו בדברים, ושאלה אותו אם אין בלבו קצת חמלה על החיות? — „הן גם עלינו בני־האדם אין לאיש שום חמלה״, ענה החיל בשחוק רע והוסיף להכות בכח גדול שבעתים מבראשונה. החיות משכו סוף־סוף ועברו את ההר. ואולם אחת מהן זבה זוב דם... סוגישקה, עורו של שור־הבר הקטן הן היה למשל בנוגע לְקשיו ועָביו — והעור הזה היה קרוע! החיות עמדו אחר־כך דוממות ועיפות מאד בעת שפרקו את המטען; ואחת מהן, זו שזבה דם, הביטה נכחה בעיניה הרכות והשחורות, ופניה השחורים היו להם רושם כמו ילד המתאפק מבכי. הפנים היו באמת פנים של ילד בשעה שיסרו אותו קשה והוא אינו יודע בשביל מה ועל־מה ולמה, ואינו יודע איך להמלט מפני היסורים ומפני הכח הגס... ואני הנה עמדתי למעלה־למעלה והחיה הביטה בי, והדמעות התחילו זולגות מעיני — והדמעות היו הדמעות שלה. גם על אח נאהב לא יוכל לב אדם לפרפר יותר משפרפר לבי בתוכי ממכאוב ומאפס־אונים על דבר היסורים האלה בלחש... מה רחוק הכל, אין עוד שדות־המרעה הנרחבים של רומיניה! ושם היתה השמש זורחת אחרת, הרוח היה מנשב אחרת, ואחרים היו גם קולות הזרוז המילודיים של הרועים. ופה — עיר זו, הזרה האיומה, הרפת המחניקה, השחת המעופשת, המעוררת נועל, הבלולה בקש נרקב; האנשים הזרים האיומים ואתם — המכות, הדם הזב מן הפצעים... הה, שורי, הה, אחי הנענה היקר, הנה אנו נעצבים שנינו פה חסרי יכולת כל־כך ואלמים, ואחים הננו לכאב, לחסר־היכולת ולכליון־הנפש. — ובינתים והאסירים

סבו על העגלה, פרקו מעליה את השקים הכבדים ויסחבום אל הבית פנימה. ואולם אותו חיל תחב לו את שתי ידיו לתוך כיסי־מכנסיו, התהלך בפסיעות נסות על פני החצר, חייך ויצפצף לו בנחת זמר־שוקים — — ולנגד עיני חלפה ועברה כל המלחמה הנפלאה...

כתבי במהרה, אני מחבקתך, סוניטשקה.

שלך, רוזה.

סוניושה חביבתי, ואת היי שלוה ורעננה על אף כל אלה. כך הם החיים וכך צריך לקחתם; בבטחון, בלי יאוש ובבת־צחוק על השפתים — ולמרות הכל.

ברסלה, יום 14/1 1918.

סוניטשקה חביבתי!

ימים הרבה כבר לא כתבתי לך! דומה עלי, ירחים עברו מאז. וגם כיום לא אדע עוד, אם את בברלין, אבל אני מקוה, כי טורי אלה עוד יגיעוך ליום־הולדתך. בקשתי את מַתִילְדָה לשלוח לך בשמי אגודת־אורכידיאות, והנה היא שוכבת בבית החולים, המסכנה, ולא תוכל למלא את בקשתי. ואולם הן יודעת את כי בכל נפשי ורוחי אני אתך, ורוצה הייתי לעטפך כולך ליום הולדתך בשלל־פרחים: באורכידיאות אשר צבע הלילה להן, בפרחי־איריס לבנים, ביַקִינְטוֹת המפיצות ריחות חריפים ובכל אשר יש להשיג. אולי אזכה לשנה הבאה*) להגיש לך את פרחי בעצם ידי ולטייל אתך בגן הבוטני ועל פני השדות. מה יפה יהיה אז! 0 מעלות היום, האויר מורח בתוך איזו נשימת אביב קלילה ורעננה, ומלמעלה, מבינות לעבים עבות ולבנות כלוֹבֶן־החלב, מציצים שמים מכחילים, ואנקורים מצייצים בעליזות — אפשר לחשוב כי שלהי אדר היום. אני כבר שמחה כל כך לקראת האביב, זה האחד אשר לא נשבעהו כל ימי היינו ואשר בכל שנה ושנה עוד נוסיף לאהבו ולהוקירו יותר ויותר. התדעי, סוניטשקה, כי התחלת האביב בעולם האורגני, זאת אומרת ההתעוררות לחיים, מתחילה עתה בתקופת טבת מבלי להמתין לאביב אשר בלוה. בשעה זו, שלפי הלוח אנו עומדים בה בראשית החורף, נמצאים אנו באמת בקִרְבָה האסטרונומית היותר גדולה לשמש. ולעובדה זו פעולה סודית כל־כך על כל החיים, עד שגם על פני חצי־הכדור הצפוני שלנו, המעולף בשלגי־החורף, מתחיל כבר מתעורר לחיים, כבמטה קסמים, כל עולם

*) כעבור שנה, בט״ו לינואר 1919, נרצחה ר. ל. יחד עם קרל ליבקנכט.

הצמחים ובעלי החיים. פטורי־הציצים מתפתחים והרבה בעלי חיים מתחילים כבר בפריה ורביה. לפני ימים מעטים קראתי באחד מספריו של פרנס, כי היצירות המדעיות והספרותיות המעולות ביותר אשר ליוצרים המפורסמים, הלות בחדשי כסלו־טבת. גם בחיי בני האדם תהיה, איפוא, תקופת־טבת כרגע מכריע ותביא זרמי חיים הדשים. ואף גם את, סוניטשקה, פרח משכים את, שעלה ופרח בעצם השלג והכפור — ומשום כך כמו רועדת את מצנה כל ימי חייך ואת מרגישה עצמך כזרה בחיים והנך זקוקה לטפול מיוחד...

על רודן, ששלחת לי להג הלידה, שמחתי עד מאד והייתי מביעה לך את תודתי תיכף ומיד אילו לא אמרה לי מתילדה, כי בפרנקפורט את. מה שמשך את לבי ביחוד הוא הושו את הטבע והדרת קדשו לפני כל עשב בשדה. אדם נפלא היה זה, כנראה; גלוי־לב, טבעי, מלא על כל גדותיו את ההום הפנימי ואת אצילות־הנפש. הוא מזכירני בכל אות ז׳ורס. המצא חן בעיניך ספרו של ברודקורן? או אולי קראת בו מכבר? רומן זה פעל עלי פעולה עצומה; ביחוד מלאים תאורי־הנוף כח פיוטי רב. לברודקורן נדמה, כנראה, כמו לדי־קוסטר, כי „על פני ארץ־פלנדרן" עולה השמש ושוקעת באופן הרבה יותר יפה מאשר על פני כל התבל כולה. אני מוצאת, כי לכל הפלמים יש יחס של אוהבים לאהובה לארצם הקטנה. הם מציירים אותה לא כמו כברת־ארץ יפה, אלא ככלה צעירה ומזהירה. וגם בסוף הטרגי־העמום מוצאת אני קרבת־צבעים עם התמונות הגרנדיוזיות שב„טיל איילנשפיגל". כך, למשל: ההרס הגמור של בית־הבושת. האין אף את מוצאת, שהספרים האלה בקולוריט שלהם מזכירים לגמרי ברמברנדט: כהות־הצבעים אשר לתמונות, כשהיא מעורבת בטון נוצץ של זהב עתיק; הריאליות היבשה מאד בפרטים ועם־כל־זה ספירה פנטסטית־אגדית.

קראתי ב„ברלינר טגבלט", כי בבית הנכות שעל שם פרידריך תלויה תמונת טיצין הדשה. הכבר ראית אותה? אני מודה בגלוי, כי טיצין אינו מידידי: לגבי דידי הוא יותר מדי חלק וקר, יותר מדי אמן במלאכתו — סלחי לי, אם תראי בזה עלבון של „הוד־כבוד־המלכות", ואולם אני איני יודעת אלא את הרגשתי הפנימית. ואף־על־פי־כן הייתי מאושרה אילו יכולתי לבוא עתה אל המוזיאון לראות את פני האורח ההדש. הראית כבר גם את עזבונו של קופמן, שכל־כך הרבו לדבר בו?

אני קוראה כיום מחקרים ישנים על שקספיר משנות הששים והשבעים, כשהיו עוד שוקלים וטרים הרבה בגרמניה בפרובלימה שקספיר. אולי תוכלי להשיג למעני מן הספריה הממלכתית או מספרית־הרייכסטג: קליין, תולדות הדרמה האיטלקית: שאק, תולדות הספרות הדרמטית בספרד; גרבינוס ואורליצי על שקספיר? ומה דעתך על שקספיר? כתבי במהרה! אני מחבקתך ולוחצת ידיך בחום. היי עליזה ורעננה על אף הכל. סוניטשקה אהובתי, להתראות!

אימתי את הושבת לבוא?

סוניטשקה, עשי נא למעני ושלחי למתילדה בשמי יַקינטות. אני אשיבן לך בהיותך פה. שלך

רוזה.

ברסלו, 24/3 1917.

סוניטשקה חביבתי, ימים רבים כבר עברו ואני לא כתבתי לך — וכמה פעמים הרהרתי בך במשך הימים האלה! „חליפות־העתים" גוזלות ממני לעתים את החשק לכתוב... אילו יכולתי להיות עתה אתך יחד, ואגב טיול בשדות לפטפט „די אומניבוס רֶבּוּס", היה זה בשבילי חסד ואמת. ואולם לדבר זה אין כל תקוה לעת־עתה. ערעורי נדחה לגמרי על־ידי תיאור מפורט של רוע־לבי ואי־הורי־למוטב, ואף ההצעה, כי תִנָתן לי חפשה קצרה, נדחתה אף היא. עלי להכות, איפוא, עד אשר ננצח את כל העולם.

סוניושה, אם עוברים ימים ואני איני מקַבלת כל ידיעה ממך, היה הנני בהרגשה, כי הנך מתרוצצת שם גלמודה ושוממה באי־מנוחה וברוגז, כעלה זה, שהרוח נשלו, ודבר־זה מסב לי צער וכאב. הביטי וראי, הנה ממשמש האביב ובא. ובשדות יש כבר לראות הרבה ולשמוע הרבה! הרבי נא לצאת; השמים כל־כך מעניינים עתה והליפות להם בענניהם, הטסים ללא־מנוחה, והאדמה מה יפה היא בודאי בתוך תמורת־האורות הלזו. הרוי־נא מבטך בכל אלה גם בגיני... האביב — זהו היחיד והאחד, שלא יהיה לנו למיותר בחיים, והוא שומר בקרבו תמיד את חן־חדושו ואת אמונו. והנה עליך ללכת בהחלט אל הגן הבוטני למען הודיעני דבר. בשנה זו מתהוה, כנראה, דבר מיוחד במינו: כל הצפרים הזרו ובאו אלינו הישתא בחודש אחד, או חודש ומחצה במוקדם. הזמיר היה כבר פה בעשירי לאדר; מניע־הצואר, שדרכו לחזור רק בסוף ניסן, כבר השמיע קול־צחוקו בחמשה

עשר לחודש; ואף גם הפִּירוֹל, הנקרא „צפור של חג־השבועות" ואינו הוזר לעולם לפני אייר, כבר פרט פה על פני קולו־הלילו לפני שבוע בדמדומי־שחר! אני שומעת את כלם מרחוק, מגן בית־המשוגעים. לא אוכל לברר לעצמי כלל את תשובתם המקדימה, ורוצה הנני לדעת, אם יש לראות כדבר הזה גם במקום אחר, או רק אין־זאת, כי בית־המשוגעים בלבד זכה לכך... לכי, איפוא, אל הגן הבוטני, סוניטשקה, אבל בערך בשעת־הצהרים ביום שמש והטי אוזן והקשיבי ותודיעיני. דבר זה הוא לי, אגב ענייני לתוצאות המערכה בקַמבּרַי, הדבר החשוב ביותר עלי אדמות — ענין הנוגע עד לבי.

מה יפות הן התמונות אשר שלחת לי! על רמברנדט הן אין להוסיף מלה. בציורו של טיציַן הדהימני יותר הסוס מאשר רוכבו. שער לא שערתי מעולם כי יש לבטא אצילות מרובה כל־כך ואון־שליטים נאמן בבעל־חיים. ואולם היפה — היפה על פני כל היא תמונת האשה בציורו של בַּרְטֹלוֹמֵיוֹ די־ויניציה (ואותו לא ידעתי כל עיקר). איזה שלל־נוגים, איזו עדינות בציור. איזה קסם טמיר בארשת־הפנים! אשה זו מעלה בזכרוני, בדרך לא ברורה לי, את „מונה ליזה". שפע חיים ואור הכנסת לתוך מיצר־כלאי עם התמונות האלה.

את ספרו של הָנְסֶבֶּן*) עליך לשמור. צר לי על שכל ספריו אינם ב י ד י נ ו. אני הייתי נותנת אותם לך ולא לידי אחר. הקבלת את שקספיר? מה כותב קרל; אימתי תשובי לראותו? דרשי אלפי פעמים בשלומו בשמי ואמרי לו: „Ça ira" — ועל אף הכל! והיי רעננה ועליזה; שמחי על האביב: בַּפָּא נגלה שתינו יחד. אני מחבקתך, הביבתי; בחג־פסח שמח! גם לילדים הרבה שלומים! שלך

רוזה.

ברסלו, 2/5 1918.

...את „קַנְדִידִ" וה„נסיכה אולפֶּלדט" קראתי ושמחתי על שניהם גם יחד. „קנדיד" נדפס בהוצאה יפה כל־כך עד אשר לא מלאני לבי להתוך את דפי־הספר, ואקראהו ככה. ומאחר שהספר נדפס בהצאי־גליונות היה הדבר אפשרי בנקל. צרוף איום זה של כל ענויי־האדם היה עושה עלי לפני המלחמה רושם של תמונת־עועים לא־כנה — והנה עתה הכל ריאלי

*) ד״ר הנס דיפנבך, הנזכר לעיל.

כל־כך... סוף־סוף נודע לי גם מאין בא הבטוי: „mais il faut cultiver notre jardin“, שאני עצמי כבר השתמשתי בו בהזדמנות. ה„נסיכה אולפלדט“ — זהו דוקומנט מענין, השלמה לשל גְרִימֶלְהוֹסֶן... מה שלומך? האין את טועמת מטעם־האביב? תמיד שלך

רוזה.

ברסלה, יום 12/5 1918.

סוניטשקה, מכתבך הקטן כל־כך שמחני, עד אשר אני רוצה למהר ולענות לך עליו. התראי, אפוא, כמה עונג והתלהבות הביא לך הבקור בגן־הבוטני! ומדוע אינך עושה לך את העונג הזה כפעם בפעם?! ואף גם אני נהנית מעט מבקורך בתארך לי עד מהרה את רשמיך בצבעים כל־כך חמים ואורים — היי בטוחה בזה! כן, יודעת אני את הגבעים אשר צבע האדם להם של האורן הפורח! יפים מוטל כל־כך בספק, כמו כל אשר עומד בעצם הפריחה, ואין מאמינים כמעט למראה העינים. הגבעים האדומים האלה הם נצני־הנקבה, ומאלה מתהוות אחר־כך הצְנֶפוֹת השחורות והכבדות, הפונות בהגמלן ונתלות למטה; וְלָאוֹרֶן גם נצני־זכר צהובים, המפזרים את אבק הזהב. — „פָּטוֹרְיָה“ — אילן זה לא ידוע לי, את כותבת כי הוא ממשפחת השטה. האם מפני שגם לה עלים מנוצים ונצני־קטניות כמו לאותו אילן, המכונה „שטה“? ודאי ידוע לך, כי עץ זה, הנקרא כך בפי העם, אינו בעצם שטה אלא „ר ו ב י נ ְ י ָ ה“. שטה אמתית היא, למשל, המִימוֹזָה, זו פורחת בנצנים אשר עין־הגפרית להם וריחה מיטכר, ואולם איני מתארת לי, שזו פורחת לה בברלין, כי צמח טרופי הוא זה. באַנְקֶמוֹ בקוֹרְסִיקָה ראיתי בחודש כסלו על פני מגרש־העיר מימוזות נפלאות פורחות; אילנות ענקיים... פה ניתן לי, לדאבוני לראות את ירקות האילנות רק מרחוק, מבעד חלוני, ורק את צמרותיהם אני רואה מעבר לחומה. אני מתאמצת למַינם על־פי מראיהם הכללי ועל־פי טון הצבעים — וכפי הנראה, שלרוב זה נכון. לפני ימים מעטים הביאו הלום להיך הבית ענף שבור, שנמצא במקרה, ויעורר במראהו הנפלא התלהבות כללית. היה זה ענף מעץ־הַמֵילָה, שהראיתיו לך ברחוב בנאות וידאֶנדה שלי, כשהוא עומד מזוין כלו בחבילות פירותיו הקטנים, הורודים־הירוקים־כהים; התזכרי עוד? — בחודש מאי היה זה, ואת נמשכת בכל לבך למראה הפנטסטי הזה. פה מתגוררים בני אדם עשרות בשנים ברחובות הנטועים עצי־מילה ולא השגיחו

עוד עד היום מה־דמות לאילן זה בלבלובו... ואותה קהות־החושים רגילה גם ביחס לבעלי־חיים. בעצם הדבר הריהם תושבי־הכרכים פראים פשוטים ונסים.

ואצלי, להפך, מקבלת כל ההשתתפות הפנימית הזאת עם הטבע האורנני — en dèpit de l'humanitè — צורות חולניות כמעט. וזה קשור ודאי במעמד־עצבַי. למטה מחלוני דנר זוג הונות ומלטו אפרוח אחד — שלשת האחרים ודאי אבדו. והאפרוח יודע כבר לרוץ היטב. השמת לבך באיזה אופן מצחיק רצות החוגות? — פסיעות קלות, קטנות, מדלגות ועוברות. לא כמו האנקור, המקפיץ בשתי רגליו. וגם להתעופף הוא יודע כבר, אבל את מזונו — תולעים, חרקים וכו׳ — לא יוכל עוד למצא לו, וביחוד בימים הקרים האלה. וכך הוא יוצא מדי ערב בערב ובא לפני חלוני למטה, ומצייץ בקול־נכאים — ועד ארניעה מופיעים שני הזקנים והם נענים לו ב„הוִאיד — הוִאיד" — מלא דאגה וכאב, ואחר־כן נחפזים הם במהירות אנה ואנה, מחפשים כמיואשים למען מצוא עוד בשעת הדמדומים והקור משהו למחיה, ואחר הם קרבים אל השובב הקובל ותוהבים לו לתוך מקורו מכל אשר מצאו. מעשה זה הוזר ונשנה עתה מדי ערב בערבו בשעה השמינית ומהצה, וכשמתהיל אותו צפצוף־נכאים מתחת להלוני ואני מביטה ורואה באי־מנוחתם ודאגתם של ההורים השנים, אז תוקף עלי, במובנם הפשוט של הדברים האלה, מהץ־לב. לעזור להם נמנע ממני, כי ההוגות פחדניות הן, וכשזורקים להן פתותי־לחם הן בורחות — ולא כיונים והאנקורים, הרצים כמו כלבים. ואני מיסרת את־עצמי ללא תכלית ומדברת אל לבי, כי הן איני אהראית על כל ההוגות הרעבות שבעולם ואיני צריכה לבכות על כל שור־בר מוכה — אך ללא תועלת: אני חולה ממש כשמעי את צפצוף האפרוח וכראותי אותו! וכשהזריר, זה החוזר כל היום עד לסבל באיזה גן נסמך על פטפוטיו המרגיזים, משתתק ליום אחד, ולא תדע עוד נפשי מנוח מדאגה, שמה יאֻנה לו רע, ואני מצפה מתוך צער, כי ישוב ויבוא ויוסיף לצפצף לו את הבל־צפצופו למען אדע כי רוח לו. וכך קשורה הנני מתוך תָא־כִלְאִי לכל העברים באלפי נימין דקות לאלפי יצורים גדולים וקטנים, והכל פועל עלי את פעולתו ואני דואבה וכואבה ונפשי לא תדע מנוח — — ואת גם את, סוניטשקה, שייכת לכל הצפרים ובעלי־החיים האלה, שעליהם תחרד נפשי כל הימים. אני מרגישה בצערך על הימים, העוברים וחולפים בלי „חיים". ואולם סבלנות ואומץ! עוד נחיה ונזכה

לגדולות. לעת־עתה רואים הננו ברדת עולם ישן לטמיון; מיום ליום נופלים נושיו ומתפוררים במפלי־ענק — ואולם המגוחך ביותר הוא, כי רוב בני האדם אינו מרגיש כלל בזה, והוא נתעה להאמין בשוא, כי רגליו עומדות עוד על קרקע מוצק...

אולי יש אתך, או אולי תוכלי להשיג עבורי, את „דול בלאס" ואת „השד הצולע"? את לֶסַג' לא אכיר לגמרי, וזה מכבר אמרתי לקרא את ספריו. האם את תכירהו? אם לא תהיה לי ברירה, אקנהו לי בהוצאת־רֶקְלַם. אני מחבקתך בכל לבי. שלך

רוזה.

כתבי במהרה משלום קרל.

אולי נמצא בידי פפ. הספר „שדה־הפשתן" מאת סטיין סטרוּבֶלס? אך זו להבה חדשה; יצא ב„אינזל־פרלג"; כנראה ספר טוב מאד.

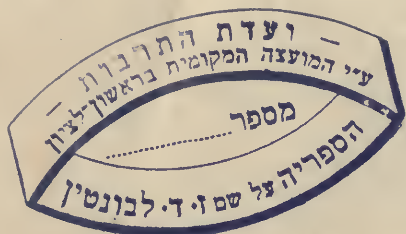
ברסלו, יום 18/10 1918.

סוניטשקה חביבתי, שלשום כתבתי לך. עד היום עוד לא קבלתי תשובה על הטלגרמה שלי אל הריכסקנצלר. הדבר יכול להמשך עוד ימים אחרים. אבל אחת ברור: מצב־רוחי הוא כזה, שבקור מצד ידידי בהשגחה, היה לי לדבר בלתי־אפשרי. בסבלנות נשאתי הכל בכל השנים האלה, אך יכולתי לשאת גם הלאה בסבלנות בתנאים אחרים. ואולם לאחר כל השנוי, שבא במצב, הוָיָה גם בנפשי איזה קרע. השיחות תחת עין־פקוחה משגיחה, אי־האפשרות לדבר על אשר ממלא את לבי, לא אוכל עוד שאתם, עד אשר נקל לי לותר על כל הבקורים ולהתראות כאנשים חפשים.

הימים הן לא יארכו עוד. אם דיטמן וקורט אייזנר כבר יצאו לחפשי, כי אז אי אפשר עוד להשאירני כלואה בבית־הסהר, וגם לקרל יקרא עוד מעט דרור. מוטב, איפוא, שנמתין עד אשר נתראה בברלין. ועד אז אלפי שלומים. תמיד שלך

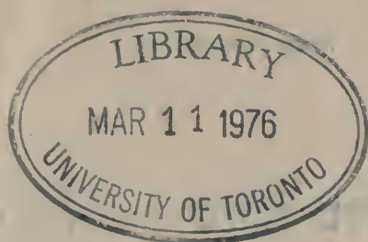
רוזה.

שרה טהון ז״ל.

נפטרה בתל-אביב, י׳ ניסן תר״פ.

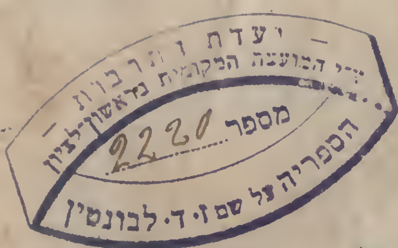
רבות הן אבני הנגף בדרכה של האשה העובדת בדרך שחרורה. שרה טהון היתה אחת מאלו שהרימה על נס את הנוך האשה בעבודה, כי בהנוך ראתה את השחרור.

ברגשי הערצה, ברגשי אהבת אחות הננו מניחות עלים אלו על קברך, חברה יקרה!

התאחדות הנשים העבריות לשווי זכיות בא״י.

CT
1919
P38T46

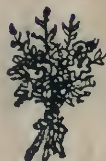
דפוס קואופרטיבי „הפועל הצעיר״, תל־אביב.

עלים

קבץ של דברי ספרות

לזכרה של שרה טהון ז"ל.

מוצא לאור

ע"י התאחדות הנשים העבריות לשווי זכיות בא"י.

תל-אביב, תרפ"ב.